

Karol Łopatecki

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: k.lopatecki@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7921-9421

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.04

Specyfika działalności sejmikowej województwa połockiego

ABSTRAKT

Artykuł prezentuje założenia wstępne projektu polegającego na wydaniu akt sejmikowych województwa połockiego. Ukazana została koncepcja pracy, podstawa źródłowa oraz szerzej scharakteryzowano działalność zgromadzeń szlachty połockiej. Przybliżono terytorium i wskazano cechy ustrojowo-polityczne województwa połockiego w XVI–XVIII stuleciu, akcentując jego znaczenie na tle innych jednostek terytorialnych Wielkiego Księstwa Litewskiego. W tym celu zebrano istniejącą wiedzę o tym województwie, aby ukazać specyfikę regionu. W szczególności zaprezentowano genezę powstania nowożytnych sejmików na terenie Połocczyny wraz z odnotowaniem istnienia „sejmu małego” sprzed reform z lat 1565–1566. Wskazano, jakie konsekwencje wiązały się z działalnością peryferyjnego sejmiku, który obejmował ziemie przez długi czas zagrożone agresją militarną. W końcu zaakcentowano cechy charakterystyczne życia sejmikowego na Połocczyźnie. Przy tych zagadnieniach, oprócz analizy aktów prawnych i źródeł praktyki sejmikowej, wykorzystano analizę kwantytatywną (wykresy 1 i 2) oraz zastosowano metody właściwe dla geografii historycznej (mapy 1 i 2). Zgromadzone dane ukazują peryferyjność Połocczyny, a w szczególności lokalnego zgromadzenia szlacheckiego. Po pierwsze, wynikało to z małego znaczenia w kontekście funkcjonowania sejmu walnego, czy też Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po drugie, był to obszar nieustannie zagrożony konfliktami militarnymi. Uzewnętrznia się to dużą faktyczną zmiennością miejsc obrad sejmikowych. Możemy wyodrębnić aż dziewięć stolic sejmikowych, poza tym znanych jest przynajmniej sześć innych lokacji. Stanowi to rekord na rozpoznanych obszarach Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Specifics of the Sejmik Activity of the Polotsk Voivodeship

ABSTRACT

The article presents the initial assumptions of the project to publish the sejmik records of the Polotsk voivodeship. The conception of the work, the source basis and the activities of the assemblies of the Polotsk nobility are presented. The territory of the Polotsk voivodeship in the 16th-18th centuries has been approximated and the political features of the Polotsk voivodeship in the 16th–18th centuries have been indicated, emphasising its significance in comparison with other territorial units of the Grand Duchy of Lithuania. To this end, existing knowledge about the province was gathered to show the specifics of the region. In particular, the origins of the modern sejmiks in the Polotczyzna region are presented, including the existence of the „small sejm” before the reforms of 1565–1566. The consequences of the peripheral sejmik, which covered lands long threatened by military aggression, are indicated. Finally, the characteristics of sejmik life in the Polotsk region are highlighted. For these issues, in addition to the analysis of legal acts and sources of sejmik practice, a quantitative analysis was used (Charts 1 and 2) and methods appropriate to historical geography were applied (Maps 1 and 2). The collected data shows the peripherality of Polotsk and, in particular, of the local noble assembly. Firstly, this was due to its low importance in the context of the functioning of the General Sejm or the Lithuanian Tribunal. Secondly, it was an area constantly threatened by military conflicts. This is externalized by the great variability of the places of sejmiks sessions. We can distinguish as many as nine sejmik capitals, besides which at least six other locations are known. This is a record in the recognised areas of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Słowa kluczowe: sejmiki, parlamentaryzm, województwo połockie, Wielkie Księstwo Litewskie, geografia sejmikowa, edycje akt sejmikowych, sejm mały księstwa połockiego, wojewodowie połoccy

Key words: sejmiks, parliamentarism, Polotsk voivodship, Grand Duchy of Lithuania, sejmik geography, editions of sejmik records, Small Sejm of the Duchy of Polotsk, Polotsk voivods

W marcu 2022 r. został uruchomiony projekt zatytułowany „Akta sejmikowe województwa połockiego (XVI–XVIII wiek)”¹. Ma on na celu krytyczną edycję materiałów źródłowych, będących efektem funkcjonowania peryferyjnego, północo-wschodniego sejmiku Wielkiego Księstwa Litewskiego (zob. mapa 1). W artykule prezentuję koncepcję wydawniczą tego projektu, ukazując wstępne założenia i charakterystykę źródłową. Dokonuję ogólnej charakterystyki i akcentuję specyfikę działalności sejmikowej województwa połockiego. Z uwagi na skomplikowane losy tych ziem zaprezentowano geografie sejmikową oraz ukazano znaczenie Połocczyny na mapie ustrojowej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zagadnienia te są możliwe do zaprezentowania dzięki bardzo licznym pracom białoruskich badaczy, którzy prowadzili (i prowadzą) intensywne badania w tym zakresie. Przede wszystkim słowa uznania skierować należy do twórczości Witala Gałubowicza², Ihara Bortnika³, Andreja Macuka⁴, Uładzimira Padalińskiego⁵, a także Andreja Radamana⁶. Na wskazanych badaczach lista bynajmniej się nie kończy, a wyjątkowe zainteresowanie tym obszarem wynika z faktu, że księstwo połockie utożsamia się z kolebką dzisiejszego państwa białoruskiego⁷. Obszar ten ma zatem wyjątkowe znaczenie dla badaczy białoruskich. Szczególną wagę mają także spisy urzędników i deputatów, które obejmują również to województwo,

¹ Projekt dofinansowany przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki (Dziedzictwo narodowe), nr umowy 0318/NPRH9/H11/88/2022. Niniejszy artykuł jest również rezultatem tego grantu. W składzie zespołu badawczego, oprócz piszącego te słowa, są: Wital Gałubowicz, Andrej Macuk, Uładzimir Padaliński, Andrej Radaman, Marta Kupczewska i Janusz Danieluk.

² В. Галубовіч, *Полацкая шляхта і дынастыя Вазай*, Мінск 2016 (bezpośrednio sejmiku dotyczący strony 48-71 oraz 92-168); Idem, *Miscellanea historica polocensia*, Гродна 2014. Wśród licznych artykułów na szczególną uwagę zasługują prace: В. Галубовіч, *Паслы ад Полацкага ваяводства ВКЛ на соймах Рэчы Паспалітай у 1588-1668 гг.*, „Герольд-Litherland” 2011, t. 8, s. 37-40; Idem, *У Каралеўскія паслы на соймікі Полацкага ваяводства: часы Жыгімонта і Уладзіслава Вазай*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і між-дысцыплінарных даследаванняў: электрон. зб. навук. арт. IV міжнар. навук. канф. да 50-годдзя Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Полацк, 19-20 крас. 2018 г.*, пад агульн. рэд. А.І. Корсак, Наваполацк 2018, s. 389-396.

³ Przykładowo: I. Bortnik, *Kultura polityczna szlachty województwa połockiego na przełomie XVI–XVII wieku w świetle instrukcji sejmikowych*, „Studia Interkulturowe” 2016, t. 9, s. 3-36.

⁴ Przede wszystkim monografia: А. Мацук, *Полацкае ваяводства ў XVIII ст.: ваявода, шляхецкая эліта, соймікі*, Мінск 2014.

⁵ Przykładowo: У. Падалінскі, *Соймавае прадстаўніцтва Полацкага ваяводства ў канцы XVI ст. Спроба аналізу*, [w:] *Полацкі музейны штогоднік: (зборнік навуковых артыкулаў за 2010 г.)*, уклад. Т.А. Джумантаева, А.У. Шумовіч, Т.Р. Смірнова, Полацк 2011, s. 155-163.

⁶ Autor ten przede wszystkim rozpoznał i analizował skład urzędów ziemskich województwa połockiego. А.Радаман, *Арганізацыя і склад полацкага земскага суда ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст.*, „Герольд Litherland” 2011, t. 18, s. 21-36.

⁷ O. Łatyszonek, *Od Rusinów Białych do Białorusinów*, Białystok 2006.

a powstawały pod nadzorem dwóch wybitnych polskich lituanistów Henryka Lulewicza i Andrzeja Rachuby⁸.

Edycja akt sejmikowych trwa nieprzerwanie od niemal 160 lat. W pierwszej kolejności lauda i instrukcje sejmikowe wydawały instytucje związane z Imperium Rosyjskim w ramach dwóch serii wydawniczych: Archiwum Południowo-Zachodniej Rosji (*Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов*) oraz Akty Wileńskiej Komisji Archeograficznej (*Акты Виленской археографической комиссии*). Pierwszą poważną debatę o potrzebie opublikowania dokumentacji wytworzonej przez sejmiki podjęto na Zjeździe Historycznym Polskim w 1880 r. Wówczas ks. Walerian Kalinka zwrócił uwagę na konieczność wydania laudów sejmikowych, pomysł poparł Kazimierz Jarochoński oraz Michał Bobrzyński, którzy dodatkowo zaakcentowali wagę poznawczą omawianych źródeł⁹.

Szybko wytworzyła się wśród badaczy polskich oryginalna koncepcja wydawania monograficznych edycji poświęconych jednemu lub ewentualnie kilku sejmikom położonych w obrębie województwa¹⁰. Z uwagi na obszerność materiału źródłowego całość dzieli się na okresy, z reguły dotyczące lat panowania poszczególnych władców¹¹. Poza Polską ten model wydawania źródeł nie przyjął się i albo mamy do czynienia z publikacją pojedynczych dokumentów¹², albo pojawiają się edycje obejmujące większy obszar w stosunkowo krótkim czasie¹³.

⁸ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007 (dalej: *Deputaci*, t. 1); *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spis*, red. A. Rachuba, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczuki, Warszawa 2004 (dalej: *Deputaci*, t. 2); *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie, XIV–XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, przy współpracy W. Hałubowicza, P.P. Romaniuka, Warszawa 2018 (dalej: *Urzednicy*, t. 5).

⁹ Szerzej: K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość–teraźniejszość–przyszłość*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2015, t. 14, z. 2, s. 9-43.

¹⁰ Pierwszą tego typu edycją były: *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887. Rozpropagował tę koncepcję jednak Adolf Pawiński: *Dzieje Ziemi Kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, t. 2-5, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1888.

¹¹ A. Rachuba, *Edycje akt sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2022, t. 21, z. 1, s. 347-364; L. Wierzbicki, *Edycje akt sejmikowych ziem i województw prowincji małopolskiej*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2022, t. 21, z. 1, s. 365-378; M. Zwierzykowski, *Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2022, t. 21, z. 1, s. 379-404.

¹² W odniesieniu do województwa połockiego (przykładowo): В. Галубовіч, *Пасольская інструкцыя ад шляхты полацкага ваяводства на сойм 1640 г.*, [w:] *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі*, Полацк 2003, s. 41-49; В. Галубовіч, А.Радаман, *Інструкцыя полацкай шляхты на сойм 1609 г.*, „*Commentarii Polocenses Historici*” 2006, t. 3, s. 70-72.

¹³ *Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788-1790)*, Vilnius 2015; Я.К. Анішчанка, *Збор твораў у 6 т.*, т. 5: *Абывацелі правіцый: Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правіцыя)*. Зб. дакум., Выд. Я.К. Анішчанка, Мінск 2009.

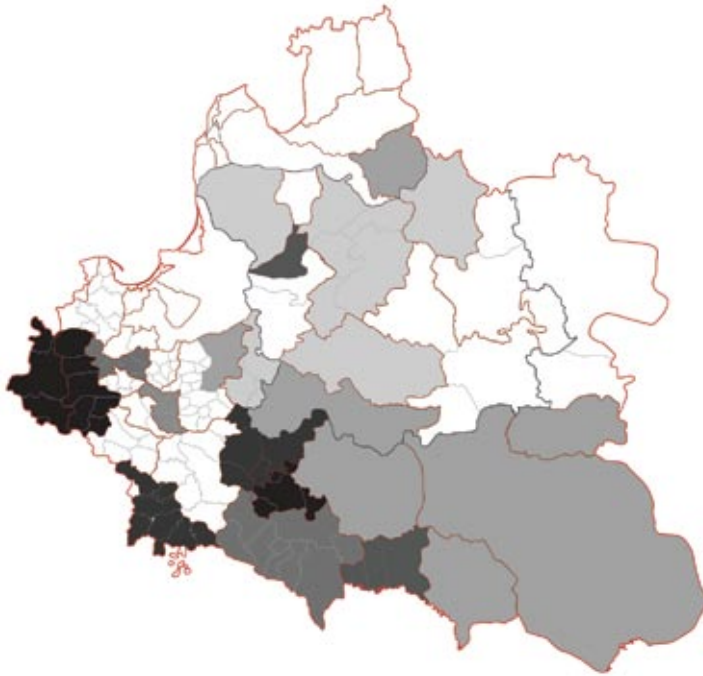
W pierwszych edycjach uznano za zasadne ograniczyć się jedynie do laudów sejmowych i dokumentów zwołujących sejmiki. Jednakże biorąc pod uwagę aktywność życia politycznego szlachty w epoce wczesnonowożytnej szybko uznano, że to zdecydowanie zbyt mało. Koncepcję tę zapoczątkował Stanisław Kutrzeba, który uznał, że należy wydawać cały korpus materiałów powiązanych z działalnością sejmików i zjazdów szlacheckich¹⁴, co powojenni historycy, z wyjątkami, kontynuowali i rozwijali. Aby zrealizować to założenie należało przeprowadzić pogłębione kwerendy nie tylko w księgach sądowych (przede wszystkim grodzkich), ale również w innych zespołach archiwalnych.

Większe zainteresowanie historyków polskich publikacją dokumentów sejmikowych z ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego nastąpiło dopiero w 1935 r., kiedy miał miejsce w Wilnie Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Jednak na pierwszą książkę ukazującą dorobek sejmiku litewskiego w dłuższym okresie trzeba było czekać aż 84 lata od wileńskich debat, kiedy to Monika Jusupović opublikowała akta sejmiku kowieńskiego (województwo trockie) za panowania Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego¹⁵. Obecnie jednak istnieje co najmniej siedem zinstytucjonalizowanych w obrębie projektów NPRH zespołów badawczych, które pracują nad kolejnymi tomami dotyczącymi terytorium wszystkich trzech prowincji Rzeczypospolitej.

Z przygotowanej wizualizacji postępów prac nad monograficznymi edycjami akt sejmikowych lub laudów sejmikowych wynika, że ogromne zapóźnienie w edycjach litewskich w stosunku do Korony jest stopniowo nadrabiane. Jednakże w najbliższej przyszłości akty województwa połockiego będą jedyną edycją dotyczącą wschodnich ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tym samym, to przez ich pryzmat będzie można ocenić stosunek szlachty z północnego-wschodu państwa do bieżącej polityki i projektów reform w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

¹⁴ S. Kutrzeba, *Przedmowa*, [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572–1620, Kraków 1932, s. III–IV. Autor ten jest twórcą nieco zapomnianego, ale wyjątkowo ważnego artykułu, w którym wyartykułował systemową zmianę podejścia do tego typu edycji źródłowych: S. Kutrzeba, *Postulaty wydawnicze z zakresu historii prawa polskiego*, „Nauka polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” 1918, nr 1, s. 253–274. Już w 1918 r. zaakcentował, że nie liczne i dorywczo wydawane źródła przynoszą szczególną korzyść nauce, ale planowane, wielkie serie wydawnicze. Podkreślił konieczność (niezrealizowaną dotychczas) wydania akt sejmikowych pruskich oraz zasygnalizował bardzo złe kopie pozostawione w spuściźnie przez Adolfa Pawińskiego. Wówczas też wyjaśnił, dlaczego nie powinno się wydawać samych tylko laudów sejmikowych, ale konieczne jest możliwie szerokie potraktowanie tematyki.

¹⁵ M. Jusupović, *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, Warszawa 2019.

Mapa 1. Edycje monograficznych edycji źródłowych akt sejmikowych naniesione na układ województw w granicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1622–1648

Legenda (kolory): czarny – edycje akt sejmikowych w pełni wydane do końca 2023 r.; rozjaśniona czerń – zaawansowane edycje akt sejmikowych (wydane przynajmniej w 50%); ciemnoszary – rozpoczęte edycje akt sejmikowych; szary – ukończone prace nad edycjami laud sejmikowych; jasnoszary – istniejące zbiorcze edycje laud sejmikowych (niekoniecznie w tomach poświęconych wyłącznie laudom lub szerzej aktom sejmikowym); jasny odcień szarości – sformalizowane zespoły pracujące nad wydaniem akt sejmikowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Rachuba, *Edycje akt...*; L. Wierzbicki, *Edycje akt...*; M. Zwierzykowski, *Edycje akt...*

Geneza zgromadzeń szlacheckich na Połoczyźnie

Średniowieczne księstwo połockie położone nad centralną częścią dorzecza Dźwiny zostało na początku XIV w. (prawdopodobnie około 1307 r.) podporządkowane przez Litwę. Uzyskało ono jako księstwo feudalne szeroką autonomię, a na czele tych państw stali młodszy (zazwyczaj) synowie lub bracia z rodu wielkich książąt litewskich. U schyłku XIV w. księstwo przekształciło się w namiestnictwo. Proces integracji postępował i Połoczyznę już od 1504 r. zaczęto nazywać województwem, a urzędujących tam namiestników tytułowano woje-

wodami. Jednakże wówczas terytorium to było coraz mocniej atakowane przez Wielkie Księstwo Moskiewskie. Na przełomie wieków (1503) utracono północno-wschodnie ziemie pograniczne z zamkiem Ostry oraz włościami Newel, Łuki, Pusta, Rżewa, Zawołoczce i częścią Sitna, na których terenach znajdowało się ponad 3000 dymów. Ciągłe wojny i najazdy doprowadziły też do depopulacji pozostałych przy Litwie terenów (z 11 520 dymów w 1528 r. do nieco ponad 7 700 dymów w 1552 r.). Krytyczna sytuacja nastąpiła w 1563 r., kiedy to wojska Iwana IV Groźnego zdobyły nie tylko Połock, ale i większą część województwa, przede wszystkim na prawym brzegu Dźwiny¹⁶.

Zwycięskie kampanie Stefana Batorego doprowadziły do odzyskania w latach 1579–1580 utraconych w 1563 r. i na przełomie XV i XVI w. ziem połockich. Triumf militarny udokumentowano w pierwszym atlasie stworzonym w Rzeczypospolitej¹⁷. Obok mapy i twierdz przygotowano rozbudowaną narrację o księstwie połockim, dowodząc jego „odwieczną” przynależność do Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁸. Obszar województwa połockiego w wyniku wojen ulegał ciągłym zmianom *de facto* i *de iure*. Po pokoju w Jamie Zapolskim w 1582 r. granice województwa uległy czasowej petryfikacji¹⁹. Obszar ten wynosił około 16 000 km², a w 1638 r. uległ powiększeniu z uwagi na przyłączenie włości Newel i Siebież do tegoż województwa, które wcześniej wchodziły w skład województwa smoleńskiego²⁰. Należy również podkreślić dewastującą rolę potopu moskiewskiego (1654), kiedy to wojska moskiewskie zajęły całe

¹⁶ A. Янушкевіч, *Заход Полацка маскоўскім войскам у 1563 г.*, „Commentarii Polocenses historici” 2005, t. 2, s. 5-12. Do niewoli wówczas trafił wojewoda połocki i wójt Połocka Stanisław Dowojno, który do ojczyzny powrócił dopiero w lipcu 1567 r. *Urządnicy*, t. 5, s. 5-24.

¹⁷ Oczywiście sama mapa księstwa połockiego oraz osiem planów zamków lub miast zostały naniesione na płytę miedziorzniczą i wydane drukiem w Rzymie w 1580 r., ale wykonano to na podstawie szkiców sporządzonych przez inżynierów i kartografów w służbie Stefana Batorego (Piotr Frankus, Stanisław Pachołowiecki). Do tego należy dołączyć rolę polityków (Jan Zamoyski, Piotr Wolski, Giovanni Andrea Caligari) oraz zewnętrznych podwykonawców (Tomasz Treter, Giovanni Battista Cavalieri). J. Niedźwiedz, *Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego (1580): propaganda, genologia i tworzenie wiedzy geograficznej*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1, s. 477-510; K. Łopatecki, *Okoliczności powstania i przydatność wojskowa mapy Descriptio Ducatus Polocensis Stanisława Pachołowieckiego (1580)*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1, s. 75-126.

¹⁸ G. Franczak, *Polotia recepta. Mapa Księstwa Połockiego – teksty i preteksty sporu o władzę*, „Terminus” 2021, t. 23, z. 2, s. 97-133.

¹⁹ Istniały jednak spory dotyczące rozgraniczenia powiatu orszańskiego, witebskiego i połockiego. Dyskusje trwały już na sejmie 1576 r. Wydano również konstytucje powołujące komisje graniczne, m.in. w latach 1590 i 1601. *Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 2: 1587–1609, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 155, 294; *Акты, относящиеся к истории Западной России*, t. 3: 1544–1587 гг., Спб. 1848, s. 199-200; У. Падалінскі, *Праблематыка мясцовага самакіравання ў раішэннях вальнага сойма Рэчы Паспалітай (1569–1605 гг.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2015, t. 44, s. 10.

²⁰ *Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 2: 1627–1640, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2013, s. 330; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachina, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003, s. 16-17.

województwo, zmuszając przynajmniej część szlachty do emigracji²¹. Próby siłowego odzyskania Połoczczyzny, a przede wszystkim Połocka w latach 1662–1667 nie udały się i dopiero rozejm zawarty w Andruszowie w 1667 r. umożliwił odzyskanie większości województwa²². Na reokupację pozostałej części należało czekać aż do 1678 r.²³ Po tym czasie nastąpiła ponowna odbudowa siatki osadniczej na tych terenach, powtórnie zaburzona podczas Wielkiej Wojny Północnej²⁴. Kolejne zmiany przyniósł I rozbiór Rzeczypospolitej (1772), II zaś definitywnie zakończył istnienie województwa połockiego w ramach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1793)²⁵.

Z powyższego opisu wynika specyfika Połoczczyzny (księstwa, następnie namiestnictwa i województwa), będącego pogranicznym obszarem Wielkiego Księstwa Litewskiego, które przez długi czas stanowiło teren działań wojennych, a twierdza w Połocku była jedną przeszkodą na drodze do Wilna²⁶. W takich warunkach stolica województwa, będąca główną twierdzą na tym obszarze odgrywała ogromną rolę. Uzyskała ona prawa magdeburskie już w 1498 r., stając się ważnym ośrodkiem handlu dzięki rzece Dźwinie, a niektórzy mieszczanie połoccy dysponowali nawet dobrami ziemskimi (tzw. mieszczanie konni), wypełniając podobne do szlachty powinności²⁷. Po zniszczeniach

²¹ К. Бабятынскі, *Полацк і Полацкая зямля ў час вайны Рэчы Паспалітай з Масквой ў 1654–1655 гг.*, „Commentarii Polocenses historici” 2006, t. 3, s. 21–28.

²² K. Kossarzewski, *Działania wojenne nad Dźwiną w latach 1662–1667*, [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. K. Łopatecki, Zabrze 2011, s. 323–380.

²³ W 1678 r. zawarto porozumienie, które przedłużało rozejm na kolejnych 15 lat pomiędzy Rzeczypospolitą i Carstwem Moskiewskim. Wówczas car Fiodor III Romanów „ustąpił” Nowel, Wieliz i Siebiez stronie litewskiej. M. Franz, *Porozumienie cara Fiodora Aleksandrowicza z królem polskim Janem III Sobieskim o pokoju na 15 lat z 1678 roku – dokument petersburski*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2014, t. 6, z. 2, s. 23–42.

²⁴ Zob. *Metryka litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo połockie 1667 i 1690 r.*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2018.

²⁵ Rozpoczęła się wówczas batalia o zalegalizowanie szlachectwa, które zwalniało z podatków i wypełniania obowiązku rekrucckiego. W 1775 r. aż 463 osoby z Połoczczyzny wywodły przed sądem swoje szlachectwo. V. Makarevich, *Od idei do praktyki. Polityka przesiedleń wobec drobnej szlachty w guberniach białorusko-litewskich i ukraińskich Cesarstwa Rosyjskiego w końcu XVIII – pierwszej połowie XIX wieku*, [w:] *Tożsamość – pamięć historyczna – idee. Przemiany narodowościowe i społeczne na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku*, red. D. Michaluk, Warszawa 2016, s. 110–111.

²⁶ У. Падалінскі, *Уплыў памежнага становішча на палітычную дзейнасць шляхецкіх карпарацый Полацкага і Віцебскага ваяводстваў (1558–1607 гг.)*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: электрон. зб. навук. арт. IV міжнар. навук. канф. да 50-годдзя Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Полацк, 19–20 крас. 2018 г.*, пад агул. рэд. А.І. Корсак, Наваполацк 2018, s. 419–433.

²⁷ М.Д. Макараў, *Ад пасада да магдэбургіі: прававое становішча насельніцтва месцаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII стст.*, Мінск 2008. Z uwagi na znaczenie militarne konieczne było dostosowanie prawa magdeburskiego, co m.in. uzewnętrzniało się tym, że urząd wójtowski w okresie jagiellońskim został przypisany do urzędu wojewody. A. Jurkevičius, *The nomination procedure of the officials of the city of Polotsk in 1498–1563*, „Zapiski Historyczne” 2017, t. 82, z. 4, s. 625–647.

miasta w latach 1563 i 1579 odbudowało się ono (na wschód od zamków). Rola stolicy województwa wydaje się bardzo ważna zarówno w kontekście militarnym²⁸, jak i społeczno-ekonomicznym²⁹.

Obszar pogranicza widoczny jest także w kontekście struktury społecznej. Jeszcze w połowie XVI w. (w świetle rewizji z 1552 r.) bardzo liczne były grupy znajdujące się pomiędzy chłopstwem a kształtującym się stanem szlacheckim. Oprócz bojarów pancernych i putnych, bardzo duża była grupa wolnych chłopów, którzy liczyli aż 39 procent włościan³⁰. Teren ten był co do zasady pozbawiony w epoce wczesnonowżytnej tak rozległych latyfundiów magnackich, jak było to widoczne w innych częściach Rzeczypospolitej. Badania Wasyla Woronina wskazują nawet, na rozwiniętą świadomość regionalną, przy czym oczywiście dotyczyło to wykształconych warstw społecznych³¹.

Aby ocenić znaczenie województwa połockiego i działającego tam sejmiku na tle Wielkiego Księstwa Litewskiego należy scharakteryzować strukturę administracyjną i specyfikę regionalną. Oczywiście podobnie jak na całej Litwie najważniejsze były reformy administracyjno-samorządowe przeprowadzone w latach 1565–1566. Wówczas całe terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego uzyskało struktury ujednoczone i znacznie bardziej przejrzyste niż w Koronie. Całość podzielono na województwa (zob. mapa 1), na czele których stali wojewodowie i kasztelani³². Na niższym szczeblu wprowadzono powiaty będące strukturą sądową i administracyjną, były to, co ważne, również okręgi sejmikowe. W powiatach będących stolicą województwa stał wojewoda, który z reguły pełnił funkcję lokalnego starosty, obszar ten nie posiadał jednak marszałka powiatowego³³.

²⁸ Doraźnie szlachta połocka w 1633 r. wyraziła zgodę na obronę zamku na zasadach opartych na służbie ziemskiej, co z powodzeniem realizowano na Smoleńszczyźnie. Jednakże pożar zamku i niezrealizowana decyzja o jego przebudowie podjęta na sejmach w 1647 i 1652 r. doprowadziła do szybkiego upadku miasta 27 czerwca 1654 r. Strona rosyjska przeprowadziła prace remontowe, a po deokupacji Połocczyny ponownie ufortyfikowaniem sejmu zajął się sejm w 1667 r. Szerzej: K. Łopatecki, *Ocena wiarygodności źródeł kartograficznych prezentujących oblężenie Połocka z 1579 roku*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 4, s. 759-795.

²⁹ М. Макараў, *Месцякі ўлады Полацка (1580–1772 гг.): арганізацыя, персанальны склад*, Смаленск 2014.

³⁰ М. Спірыдонаў, *Полаччына ў сярэдзіне XVI ст.* „Commentarii Polocenses historici” 2004, t. 1, s. 5-19.

³¹ В. Варонін, *Полаччына і палачане ў нацыянальна-культурным і рэлігійным жыцці Вялікага Княства Літоўскага ў першай палове XVI ст.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2002, t. 17, s. 211-219. Por. I. Bortnik, op. cit., s. 34.

³² Wówczas też ustalono granice, także województwa (w źródle – powiatu) połockiego. Została ona bardzo enigmatycznie ustalona według granic powiatu brasławskiego, oszmiańskiego i witebskiego. Tym samym obszar sporny z Moskwą był niedookreślony. *Приложения*, [do:] М. Любавский, *Литовско-русский сейм...*, 164.

³³ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w.*, Warszawa 2000, s. 20; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002, s. 45-71.

Od takiego podziału były jednak wyjątki. W województwie połockim, mścisławskim i księstwie żmudzkiem był tylko jeden okręg sejmikowy, obejmujący całą jednostkę terytorialną. Na obecnym etapie badań można jedynie przypuszczać, że rozwiązania te dla Połocczyny, były wynikiem tradycji. Do reform administracyjnych na tym terenie działał sejm (wiec) regionalny³⁴. Przede wszystkim jednak, brak podziałów na powiaty wynikał ze szczątkowej struktury terytorialnej województwa w momencie przeprowadzenia reform administracyjnych i depopulacji tych terenów.

Zanim scharakteryzuję rolę sejmików połockich, warto jeszcze przybliżyć znaczenie połockiego sejmiku regionalnego. Jak podkreśla Wasyl Woronin, to na nim wybierano urzędy ziemskie, co potwierdzał chociażby wybór na burmistrza miasta Wasyla Korsaka w II poł. lat 40. XVI w. Miało zapewne wpływ wskazanie kandydatów na opatów klasztorów (oczywiście prawosławnych) połockich. Na sejmie połockim uchwalano również lokalne prawa, a także był to najwyższy organ sądowy, to on również decydował o wewnętrznym podziale podatków uchwalonych na sejmach litewskich. W końcu dokonywał wyboru delegatów na sejm i przygotowywał prośby adresowane do hospodara³⁵. Wówczas też wspólnota lokalna uzyskała prawo akceptowania wojewody. W I poł. XVI w. było to prawo do żądania odwołania, a od przełomu XVI i XVII stulecia elekcja rzeczywiście odbywała się na sejmiku³⁶.

Reformy wprowadzone w latach 1565–1566 było trudno przeprowadzić na Połocczynie w związku z okupacją większości ziem województwa³⁷. Tym niemniej w 1566 r. erygowano urząd kasztelana połockiego powołując na niego Jerzego Zenowicza. Otrzymał on jednocześnie starostwo w Leplu, które podniesiono do rangi grodu z uprawnieniami sądownictwa starościńskiego. Konkurencyjny ośrodek funkcjonował w Dziśnie, jednakże to w Leplu aż do 1579 r. odbywały się sejmiki powiatowe. Po sejmie warszawskim w 1570 r. udało się powołać urzędy sądowe (podkomorzego, sędziego, podsędkę i pisarza ziemskiego), z większym opóźnieniem – lecz nie przekraczającym kilkunastu lat – poradzono sobie ze stworzeniem struktury urzędniczej³⁸.

34 Podobnie było na Żmudzi, przy czym nie były to wiece jak u Słowian Wschodnich, ale raczej zjazdy nobilów. E. Saviščevas, *Początki parlamentaryzmu na Żmudzi w XVI wieku*, „Studia Historyczne” 2016, t. 59, z. 2, s. 157-174. Por. P. Boroń, *Słowiańskie wiece plemienne*, Katowice 1999, s. 24, 108.

35 В. Воронін, *Палітычны лад Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст.*, „Беларускі Гістарычны Агляд” 1998, т. 5, з. 1, с. 27-66; por. М. Любавский, *Литовско-русский сейм: опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства*, Москва 1900, с. 160.

36 S. Polechow, *Przywileje dzielnicowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stan i perspektywy badań*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 66, z. 2, s. 57.

37 *Urzędnicy*, t. 5, s. 25-26.

38 *Ibidem*, s. 29.

Geografia sejmikowa województwa połockiego

Wydaje się, że od początku istnienia nowożytnych sejmików litewskich organizowane były one na Połocczynie. I tak 24 marca 1566 r. listy sejmikowe zostały wysłane do kasztelana połockiego, a wiemy, że na potrzeby zwołania kolejnego sejmu Zenowicz rozesłał te listy do kniaziów i panów, którzy posiadali dobra w ziemi połockiej³⁹. Na chwilę obecną świadectwo organizacji najstarszych nowożytnych sejmików województwa wiąże się z rokiem 1570. Wówczas na sejm przybyli posłowie z Połocczyny⁴⁰, natomiast analogicznej delegacji nie znamy z sejmu z 1569 r., kiedy zawieszono akt unii realnej⁴¹. Niewiele młodsze były inne zgromadzenia szlacheckie – sejmik elekcyjny, podczas którego wybrano kandydatów do pełnienia funkcji sądowych (sędzia, podsędek, pisarz ziemski i podkomorzy) odbył się 28 lipca 1570 r., zaledwie miesiąc po podpisaniu rozejmu z Moskwą⁴².

Gdzie odbywały się pierwsze zgromadzenia szlacheckie jest zagadką. Pod koniec 1568 r. Zygmunt August rozsyłając listy zwołujące sejmiki powiatowe wysłał swoich przedstawicieli do poszczególnych powiatów, jedynym miejscem bez wyraźniej lokalizacji była „ziemia połocka”⁴³. Naturalnym miejscem byłyby ośrodki grodowe – Dzisna i Lepel⁴⁴. Z uwagi na dominującą rolę kasztelana połockiego, który jednocześnie był starostą lepelskim naturalna wydaje się ta druga lokalizacja. Jednakże pierwszą informacją źródłową jest okres wielkiego bezkrólewia. W tym czasie odbywały się zjazdy szlacheckie w Berezeczu (1574–1575)⁴⁵. Wybór miejsca jest zaskakujący, ale po przeanalizowaniu geograficznym lokacja wydaje się przemyślana. Po pierwsze, leży ona mniej więcej w równej odległości pomiędzy dwoma grodami starościańskimi, żadna z części województwa nie mogła się więc czuć poszkodowana. Po drugie, osada znajduje się przy trasie prowadzącej do Wilna. Dobra komunikacja i szybkość

39 *Приложения*, [w:] М. Любавский, *Литовско-русский сейм...*, s. 164, 177.

40 Na sejmie tym posłowie połoccy już uczestniczyli w osobach Onikieja Andejowicza Korsaka Zaleskiego i Łukasza Bohdanowicza Haraburdy. R. Jaworski, *Litewscy posłowie ziemscy na sejmie walmut warszawskim 1570 r.*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2020, t. 21, z. 1, s. 9–25.

41 Absencja posłów może świadczyć, że połockie sejmiki przedsejmowe 1569 r. nie odbyły się lub posłowie nie przybyli na obrady sejmu lubelskiego, kiedy to zawarto akt unii lubelskiej. У. Падалінскі, *Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года*, Мінск 2017, s. 204–207. Zob. *Unia lubelska 1569: pieczęcie i herby*, oprac. S. Górzyński, przy współudziale H. Wajsa, J. Król-Próby, R. Jankowskiego, Warszawa 2019.

42 A. Радаман, *Арганізацыя і склад полацкага земскага суда ў другой палове XVI-першай трэці XVII ст.*, „Герольд Litherland” 2011, nr 18, s. 26–28.

43 *Приложения*, [do:] М. Любавский, *Литовско-русский сейм...*, s. 207.

44 A. Rachuba, *Miejsca obrad sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569–1794*, [w:] *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях*, рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2008, s. 191; В. Галубовіч, *Полацкая шляхта...*, s. 50.

45 A. Радаман, *Арганізацыя...*, s. 31–32.

przekazywania informacji z centrum politycznym, w szczególności w okresie *interregnum* odgrywała zapewne kluczową rolę.

Po odzyskaniu miasta w 1579 r. zgromadzenia szlacheckie zbierały się w Połocku. Tam też stworzono, najpóźniej w 1581 r., urząd grodzki, a dwa dawne istniejące grody (co było ewenementem na Litwie) zniknęły, a na ich bazie nie rozwinęły się struktury powiatowe. Paradoksalnie więc odzyskanie Połocka zastopowało proces tworzenia powiatów w województwie, co przełożyłoby się zapewne w dłuższej perspektywie na powstanie dwóch sejmików powiatowych, a tym samym silniejszą pozycję województwa.

Podczas potopu moskiewskiego szlachta połocka musiała obradować daleko od swoich miejsc zamieszkania. Potwierdziła to czasowa konstytucja 1659 r., która przeniosła sejmiki połockie do odległego Kobrynia. Już po dwóch latach sejm zdecydował o przeniesieniu obrad sejmiku do znacznie bliższego Miadzioła. Lokacja powinna być wykorzystywana do 1667 r., choć wiemy, że nie zawsze do tej normy prawnej się stosowano⁴⁶. W nadzwyczajnych okolicznościach zjazdy szlacheckie miały miejsce w Mereczu (1654), Kobrynie (1658), Głębokim (1661), Dolcach (1702) oraz w Uszaczu (1707–1710), gdyż w latach 1705–1710 Połock był znowu okupowany przez wojska moskiewskie⁴⁷. Dostrzec można dążenie do wybierania skrajnych, południowych obszarów województwa, które z reguły były najbezpieczniejszymi ziemiami Połocczyzny.

Rozbiory (1772) oznaczały utratę przez województwo stolicy, a zarazem miejsca sejmikowania oraz siedziby ziemstwa i grodu⁴⁸. W tej sytuacji Konfederacja Generalna Warszawska 28 września 1773 r. wyznaczyła miasteczko Nowy Lepel na miejsce sejmików i sądów oraz siedzibę kancelarii ziemskiej i grodzkiej połockiej. Sejm w 1776 r. uznał jednak, że Nowy Lepel nie nadaje się jako miejsce obrad sejmików i na stałe przeniósł, za instancją sejmiku województwa połockiego „Sądy, Seymiki y wszelkie zjazdy publiczne” do Uszacza (1776–1793)⁴⁹. Należy dodać, że oba miasta były prywatne i wybór nowej stolicy województwa miał duże znaczenie gospodarcze i polityczne. Szczególna sytuacja dotyczyła

⁴⁶ W Kobryniu miały odbywać się również sejmiki powiatu mozyrskiego. *Volumina Legum*, t. 4, Petersburg 1859, s. 316, 388, 428, 477.

⁴⁷ *Volumina Legum*, t. 6, Petersburg 1860, s. 77, 104-105; A. Rachuba, *Miejsca obrad...*, s. 191; B. Галубовіч, *Полацкая шляхта...*, s. 50-51. Podkreślić należy, że z zajęciem Połocka przez armię rosyjską w 1705 r. nastąpiło zabicie przeora i pięciu bazylianów, a w 1710 r. Sobór Sofijski, gdzie przedtem znajdowało się ciało Jozefata Kuncewicza został wysadzony (znajdował się tam skład amunicji). D. Wereda, *Kult Jozafata Kuncewicza w XVIII wieku*, „Acta Academiae Artium Vilmensis” 2009, t. 54, s. 85-97.

⁴⁸ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 11, nazwał taką sytuację sejmikami półguzulankimi.

⁴⁹ *Volumina Legum*, t. 8, Petersburg 1860, s. 573-574 (*Miasto Uszcz*); *Urzędnicy*, t. 5, s. 42, 49; W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012, s. 42. Bardzo wartościowa z uwagi na geografię i stosunki kształtujące się po I rozbiorze jest edycja źródłowa: *Dekanat połocki w świetle opisów parafii z 1784 roku*, oprac. B. Gawrylczyk, Białystok 2005 (praca magisterska napisana pod kierunkiem Józefa Maroszka); <http://pbc.biaman.pl/Content/13819/PDF/t.%204.%20dekanat%20Po%20C5%82ock%201784%20B.%20Gawrylczyk.pdf>, (07.08.2022).

właściciela tego drugiego – Tadeusza Żaby, który jako kasztelan, a następnie wojewoda wpływał na obrady sejmiku⁵⁰. Zresztą specyfiką województwa połockiego był fakt, że miasta (oprócz Połocka) miały charakter prywatny – tak było m.in. w Głębokim, Nowym Leplu, Uszaczu i Dolcach (nb. ta ostatnia miejscowość była w rękach arcybiskupa połockiego). Ustawa Rządowa z 3 maja 1791 r. przenosiła obrady sejmiku do miejscowości Czaśniki, przy czym to sam sejmik miał w przyszłości uregulować tę kwestię. Ostatecznie już na sejmiku lutowym z 1792 r. na powrót przeniesiono sejmik do Uszacza⁵¹.

Drugi rozbiór (12/23 stycznia 1793) całkowicie oderwał województwo połockie od Rzeczypospolitej, co zatwierdził sejm grodzieński w traktacie cesyjnym z Rosją, zawartym 22 lipca⁵². Już 16/27 maja 1793 r. zjazd w Uszaczu, obradujący pod dyktando prezydenta ziemskiego Antoniego Podwińskiego, wysłał do Michaiła Kreczetnikowa, pełniącego urząd gubernatora „krajów nowo przyłączonych”, swych delegatów (podwojewódzkiego Jana Korsaka i komornika Wincentego Pylińskiego) z instrukcją zawierającą postulaty województwa⁵³. Część zachodnia wraz z fragmentem powiatu brasławskiego utworzyła w 1795 r. powiat dziśnieński (dzisieński) w składzie namiestnictwa mińskiego, część wschodnia jako powiat lepelski została przyłączona wówczas do namiestnictwa połockiego.

Przygotowana mapa nr 2 ukazuje geograficznie sejmikową województwa połockiego. Wszystkie lokacje znajdowały się w południowej części województwa lub zgoła w innych jednostkach administracyjnych (wileńskim, trockim i brzeskolitewskim). Jedynie Połock znajdował się na prawym brzegu Dźwiny i miał centralne położenie względem ziem województwa. Większość lokacji (Głębokie, Berezwece, Lepel, Dolce, Nowy Lepel, Czaśniki) charakteryzowała się peryferyjnością. W sposób oczywisty widoczna jest dbałość o wybór możliwie bezpiecznej osady, starano się jednak za wszelką cenę lokalizować sejmiki na terenie województwa. Rzeczywiście Uszacz po I rozbiórce było idealnym pod względem geograficznym miejscem na zorganizowanie zjazdów szlacheckich. Jeśli chodzi o sejmiki egzulanckie to zastanawia wybór mniejszych lokacji, które nie były

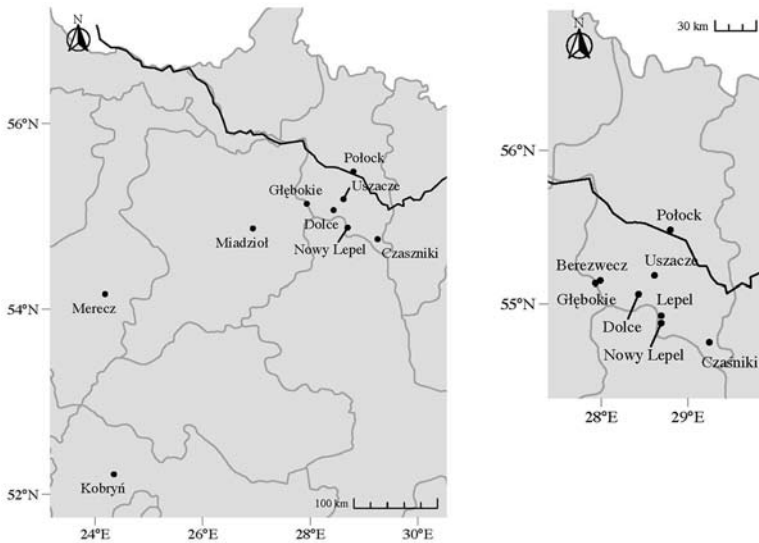
⁵⁰ Przed Sejmem Wielkim silny był antagonizm wojewody Tadeusza Żaby z kasztelanem połockim Józefem Sielickim, mimo, że obaj należeli do stronników partii dworskiej. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 r. (cz. II). Przebieg sejmików*, „Przegląd Historyczny” 1960, t. 51, z. 2, s. 361. Natomiast dwa lata później część szlachty wystosowała na wojewodę połockiego skargę z uwagi na narzucenie obrad i treści instrukcji poselskiej uchwalonej 22 XI 1790 r. *Lietuvos Dzidziosios...*, s. 203-216.

⁵¹ *Volumina Legum*, t. 9, Kraków 1889, s. 333; *Urządnicy*, t. 5, s. 45-46. To w Czaśnikach obradujący sejmik poparł Konstytucję 3 maja, choć informacja ta nie przedostała się szerzej do polsko-litewskiej opinii publicznej. E. Kwiatkowska-Jeznach, *Sejmiki lutowe 1792 r. w relacjach „Gazety Narodowej i Obcej” i „Gazety Warszawskiej”*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2014, t. 92, s. 59.

⁵² B. Dymek, *Posłowie mazowieccy na sejmie grodzieńskim 1793 roku*, „Rocznik Mazowiecki” 2013, t. 25, s. 38.

⁵³ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), ф. 1778, оп. 1, nr 40, k. 161-161v.

stolicami powiatów. W szczególności pomijano Wilno, które było naturalnym miejscem obrad dla tego typu zgromadzeń szlacheckich⁵⁴. Wyjaśnienie tego zjawiska, które może mieć charakter zachowania swoistej niezależności wobec gospodarzy, wymaga pogłębionych badań. Podsumowując, żaden inny sejmik w Rzeczypospolitej nie miał takiej dynamiki zmian. W czasie swojego istnienia dziewięć oficjalnych stolic sejmikowych (łącznie siedem miast), nie licząc do-
 różnie wybieranych miejsc.

Mapa 2. Geografia sejmikowa województwa połockiego

Legenda: na mapie fragment Wielkiego Księstwa Litewskiego z odnotowaną rzeką Dźwiną. Zaznaczono miejsca odbywania sejmików, przy czym Lel i Nowy Lel zaznaczono jako jedną lokalizację, gdyż oba miejsca oddalone były od siebie o około 3 km i przy tej skali niewidoczne jest odnotowanie obu punktów. Podkreślić należy, że oficjalnym miejscem obrad sejmikowych był Lel (do 1579) – Połock (do 1659) – Kobryń (do 1661) – Miadzioł (do 1667) – Połock (do 1772) – Nowy Lel (do 1775 r.) – Uszacze (do 1791) – Czaśniki (do 1792) – Uszacze (do 1793 r.).

Źródło: opracowanie własne.

54 R. Jurgaitis, *Gdzie odbywały się obrady sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795?*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2017, t. 16, z. 2, s. 245-260.

Pozycja województwa połockiego na tle Wielkiego Księstwa Litewskiego

Jak wyglądało znaczenie polityczne województwa połockiego na tle Wielkiego Księstwa Litewskiego? Pod względem prestiżu ziemie te, mimo dawnych tradycji państwowych, nie uzyskały wysokiego statusu, co chociażby uwidoczniło się w tytułaturze władców⁵⁵. Tym niemniej na sejmie lubelskim ustalono, że województwo połockie znalazło się na piątej pozycji wśród dziesięciu litewskich jednostek administracyjnych⁵⁶. Znajdowało się ono za województwami wileńskim, trockim, księstwem żmudzkiem, smoleńskim (niekontrolowanym w 1569 r. *de facto* przez hospodara litewskiego), natomiast przed województwami nowogródzkim, witebskim, brzeskolitewskim, mścisławskim i mińskim. Ta przeciętna pozycja prestiżowa nijak się miała do realnej reprezentacji sejmowej (od 1569) i trybunalskiej (od 1581). Brak powiatów, a w konsekwencji jeden okręg sejmikowy oznaczał, że województwo wybierało jedynie dwóch posłów na sejm i dwóch deputatów Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po 1627 r. kiedy to w pełni województwo smoleńskie uczestniczyło w życiu politycznym Rzeczypospolitej, to Połoczczyzna odpowiadała za 4,08% posłów i 4,16% deputatów z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Była to najsłabsza reprezentacja wespół z księstwem żmudzkiem i mścisławskim. Całościowo województwo połockie było regionem o najsłabszej pozycji ustrojowej, wyprzedzając jedynie województwo mścisławskie.

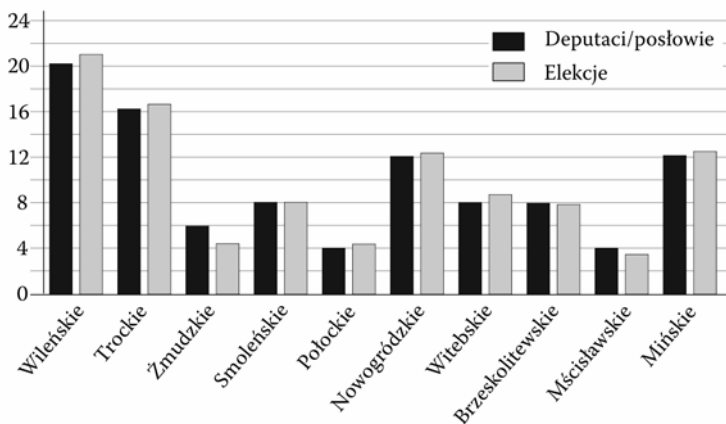
Na wykresie nr 1 zestawilem prestiż województw oparty na hierarchii urzędniczej w korelacji z realnym wpływem dotyczącym kształtowania reprezentacji poselskiej⁵⁷ i deputackiej. W obliczeniach uwzględniłem liczbę urzędników,

55 Charakterystyczne, że w skróconej tytułaturze władców elekcyjnych w sposób bezpośredni nie odwoływano się do księstwa połockiego, odnotowano natomiast: Królestwo Polskie, Wielkie Księstwo Litewskie oraz księstwa: ruskie, pruskie, mazowieckie, żmudzkie, kijowskie, wołyńskie, podolskie, podlaskie, inflanckie, smoleńskie, siewierskie, czernihowskie. Najpełniejsza ideologicznie narracja księstwa połockiego została opublikowana na mapie *Descriptio Ducatus Polocensis*. G. Franczak, *Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pacholowieckiego z 1580 roku: transkrypcja i przekład*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1, s. 61-74.

56 Obliczam to na podstawie kolejności miejsc w senacie przyporządkowanej wojewodom i kasztelanom. *Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 1: 1550–1585, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 239-241.

57 Z powiatów wybierano po dwóch posłów, czego na Litwie w zasadzie przestrzegano. Wyjątkiem było księstwo żmudzkie, które delegowało większą liczbę posłów. Trudno bez edycji źródłowych akt sejmikowych tego obszaru podjąć statystyczne uśrednienia, jednakże przyjmuję, że dla XVII stulecia było to trzech posłów.

których elekcje przeprowadzał sejmik w obrębie województwa⁵⁸. Ze zgromadzonych danych wynika, że największym beneficjentem wprowadzonych w latach 1565–1566 reform (z późniejszymi zmianami dotyczącymi województwa smoleńskiego) było województwo nowogródzkie i mińskie, natomiast najbardziej na pozycji utraciło księstwo żmudzkie i połockie. Bezapelacyjnie najsilniejszą pozycję miały województwa wileńskie i trockie⁵⁹. Wykres ten odzwierciedla realny wpływ wojewodów i kasztelanów na decyzje podejmowane na sejmikach (nie tylko elekcyjnych) znajdujących się na swoim terenie.

Wykres 1. Układ województw według pozycji wojewodów i kasztelanów z Wielkiego Księstwa Litewskiego z uwzględnieniem procentowego wkładu w liczbę wybieranych deputatów i posłów z ziem litewskich

Legenda: na wykresie „elekcje” zaznaczono procentową liczbę urzędów (z uwzględnieniem wybieranych od 1669 r. marszałków ziemskich), których kandydaci byli wskazywani przez sejmiki w Wielkim Księstwie Litewskim.

Źródło: opracowanie własne aktualne do czasów stanisławowskich.

W ujęciu globalnym życie sejmikowe województwa połockiego jest nie tylko geograficznie, ale także ustrojowo i strukturalnie peryferyjne. Znajduje się na dziewiątym miejscu (niżej jest tylko mścisławskie), za województwami: wileńskim, trockim, nowogródzkim, mińskim, witebskim, smoleńskim, brze-

⁵⁸ Nie został uwzględniony problem woźnych. Mimo braku umocowania prawnego szlachta litewska starała się partycypować w ich wyborze. Działo się to często jako dodatkowy punkt podczas obrad sejmików (np. deputackich). Zob. A.B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 74, 169-170.

⁵⁹ Należy jednak pamiętać, że powiat lidzki pierwotnie był przyporządkowany do województwa trockiego, ale szybko – prawdopodobnie już w 1566 r. został przyłączony do Wilna wraz z awansem na urząd wojewody wileńskiego dotychczasowego wojewody trockiego – Mikołaja Radziwiłła „Rudego”. Gdyby układ pierwotny się utrzymał – województwo trockie pod względem siły posłów i (w przyszłości) deputatów zajęłoby miejsce wileńskiego, a wileńskie miałyby pozycje trockiego. Zob. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie...*, s. 53.

skolitewskim i żmudzkiem. Nie oznacza to jednak, że sejmik województwa połockiego nie jest ważny. Wręcz przeciwnie, okręg sejmikowy obejmuje jeden z największych obszarów, który dodatkowo zamieszkiwała szlachta żyjąca na północno-wschodnim pograniczu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Połoczczyzna była unikalnym środowiskiem, gdyż w tym regionie nastąpiło zderzenie różnych kultur, religii, grup etnicznych, tradycji ustrojowych, a dodatkowo był to teren poddawany ciągłej presji wojennej i znajdował się w strefie oddziaływania europejskich tras handlowych⁶⁰. Dlatego edycja akt sejmikowych województwa połockiego będzie miała fundamentalne znaczenie w badaniach zachodzących procesów społeczno-kulturowych, politycznych i ekonomicznych na wschodnich kresach Rzeczypospolitej⁶¹. Akta sejmikowe z tego obszaru z uwagą odnoszą się do relacji z Carstwem Moskiewskim⁶², a jednocześnie dużą wagę skupiają na relacjach ze Szwecją, z uwagi na znaczenie Dźwiny jako głównej arterii transportowej, a tym samym ekonomicznej⁶³.

Cechy charakterystyczne działalności sejmikowej

Wyodrębnić można trzy najbardziej charakterystyczne rysy połockiego życia sejmikowego. Po pierwsze, ogromne znaczenie miał arcybiskup połocki najpierw prawosławny⁶⁴, a po unii brzeskiej (1596) unicki. W skład eparchii wchodziło województwo połockie, witebskie mściśławskie, a także powiat brąsławski. Połock był siedzibą arcybiskupstwa, duchowny ten nie zasiadał jednak

⁶⁰ W ujęciu mikro jest to widoczne w samym mieście Połocku. W znakomity sposób ukazuje to edycja: *Księga magistratu miasta Połocka z 1676 roku*, oprac. M. Makarau, D. Liseichykau, A. Latushkin, red. T. Kempa, Toruń 2020. Opublikowane źródło ukazuje dynamikę przemian zachodzącą w mieście po odzyskaniu kontroli nad nim przez Wielkie Księstwo Litewskie (1667). W latach panowania Moskwy (1654–1667) większość katolików rzymskich i greckich uciekło z miasta, a władzę przejęła ludność prawosławna, tworząc przy okazji nowe urzędy. Po zakończeniu wojny katolicy odzyskali swoją pozycję, ale jednocześnie prawosławni utracili możliwość partycypacji we władzach miejskich. Dodatkowo pojawiały się wewnętrzne personalne spory, a to wszystko przekładało się na ciągłe spory prawne.

⁶¹ Por. В. Галубовіч, *Спроба семантычнага аналізу паняццяў: ВКЛ – Рэч Паспалітая– Айчына – народ (на матэрыялах соймакавай дакументацыі полацкай шляхты першай паловы XVII ст.)*, „Герольд–Litherland” 2006, t. 17, s. 23–26; I. Бортнік, *Сацыяльна-палітычныя каштоўнасці і нормы паводзін шляхты Полацкага ваяводства ў канцы XVI – пачатку XVII стст. паводле соймакавых інструкцый*, [w:] *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы VI Міжнар. навук. канф. (1-3 лістапада 2012 г.)*: у 2 ч., ч. 1, Полацк 2013, s. 41–53.

⁶² В. Галубовіч, *Беларуска-расійскае памежжа як фактар грамадска-палітычнага жыцця полацкай шляхты ў аглядуванні соймакавай дакументацыі канца XVI – першай паловы XVII стагоддзя*, [w:] *Дзяспара. Культуралогія. Гісторыя: матэрыялы IV Міжнар. кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў кантэксце культур еўрапейскіх краін” (Мінск, 6-9 чэрв. 2005 г.)*, рэд. А. Мальдзіса, А. Смаленчука, Мінск 2006, s. 256–260.

⁶³ I. Bortnik, op. cit., s. 34–35.

⁶⁴ Na sejmy litewskie oprócz wojewody zapraszany był również władca połocki: *Приложения*, [do:] М. Любавский, *Литовско-русский сейм...*, s. 60, 70.

w senacie, ale był niemal zawsze obecny na sejmikach⁶⁵. Po drugie, sejmik przez większość analizowanego czasu miał prawo wybierać wojewodę połockiego na sejmiku elekcyjnym (pierwszy przypadek akceptacji wojewody miał miejsce w 1597 r.), co ostatecznie potwierdziła konstytucja z lat 1647 i 1699⁶⁶. Nie zawsze nominat zgadzał się przyjąć urząd, czego przykładem był Bogusław Radziwiłł w 1654 r.⁶⁷ Sejmik podjął nawet próbę w 1698 r. odwołania wojewody Dominika Słuszki. Sejmik nie tylko wybierał wojewodę, ale inicjował procedurę nominowania posłów do króla z prośbą o wydanie uniwersału dotyczącego elekcji senatora⁶⁸.

Po trzecie, sejmik ten był jednym z najbardziej egalitarnych zjazdów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Oczywiście istniały różnice w poszczególnych wiekach, ale np. za panowania Wettinów sejmik ten nie wybrał ani razu posłem magnata. Co więcej oprócz wyjątkowych sytuacji zamożny szlachcic zostawał posłem raz w karierze (wyjątkowo dwukrotnie). Można pokusić się o hipotezę, że istniał obyczaj, w świetle którego miejscowa elita dzieliła się tym zaszczytem (ale i niewątpliwym obciążeniem finansowym) pozwalając stosunkowo szerokiej grupie osób uczestniczyć w sejmach walnych⁶⁹. Nie oznacza to, że wpływ magnaterii nie istniał i oczywiście zdarzały się nawet sytuacje, w których magnaci przy pomocy sprowadzonych przez siebie sług i żołnierzy narzucali swoje zdanie szlachcie⁷⁰. Widoczny jest wyraźny kryzys funkcjonowania sejmików połockich w I poł. XVIII w. Wynika to m.in. z toczonych działań wojennych,

⁶⁵ Zdarzały się nawet sytuacje – jak w 1764 r. – kiedy to dyrektorem koła był arcybiskup połocki (Jan Smogorzewski). T. Szwaciński, *Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 2006, t. 113, s. 35; В. Галубовіч, *Полацкая шляхта...*, s. 57. Szerzej o kwestiach religijnych na Połocczynie: idem, *Канфесійная праблематыка на сойміках Полацкага ваяводства ў канцы XVI – сярэдзіне XVII ст.*, [w:] *Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт. У 2 ч., Ч. 1*, рэдкал.: С.В. Марозава [i інш.], Гродна 2009, s. 179-185; В. Якубаў, *Міжканфесіянальныя канфлікты ў Полацкім ваяводстве (1550–1618 гг.)*, [w:] *Исследования по истории Восточной Европы: науч. сб.*, Вып. 2, Мінск 2009, s. 175-185; T. Kempa, *Prawosławie i unia we wschodnich województwach WKL w końcu XVII w.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2004, z. 22, s. 5-41.

⁶⁶ *Volumina Constitutionum*, t. 4, vol. 1: 1641–1658, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt, Warszawa 2015, s. 113; *Volumina Legum*, t. 6, s. 42.

⁶⁷ B. Radziwiłł, *Autobiografia*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1979, s. 134.

⁶⁸ В. Галубовіч, *Полацкія ваяводцы ў XVII ст.*, „Беларускі гістарычны часопіс” 2007, t. 11, s. 37-42.

⁶⁹ А. Мацук, *Полацкае ваяводства...*, passim; Idem, *Род Буйніцкіх в Палацкам ваяводстве ў панаванне Аўгуста III*, [w:] *Беларускае Падзвінне і вопыт, методіка і вынікі палевых і міждысцыплінарных даследаванняў (да 20-годдзя археалагічных і этнаграфічных экспедыцый ПДУ)*, 17-18 красавіка 2014, Частка 2, ред. Д. Дук, Ч. Лобач, С. Швыкоўскій, Наваполацк 2014, s. 107-116.

⁷⁰ Przykładowo tak miał zrobić Kazimierz Jan Sapieha, przed sejmem 1699 r. Oczywiście z ogromną przesadą akcentowaną, że takich osób miało być kilka tysięcy. Mimo tego Połocczanie opowiedzieli się raczej za republikanami. D. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Zapiski Historyczne” 2014, 79, s. 47-49.

problem jednak jest znacznie głębszy. Sejmik przedsejmowy połocki za panowania Augusta II był najczęściej zrywanym sejmikiem w Wielkim Księstwie Litewskim. Za panowania Augusta III z 14 sejmików przedsejmowych zerwano 6 (m.in. trzy razy z rzędu w latach 1752, 1754, 1756)⁷¹.

Pewną, choć krótkotrwałą obocznością, było wprowadzenie urzędu marszałka powiatowego (1591). Na Litwie zasadą było, że w powiatach, gdzie urządował wojewoda i kasztelan nie nominowano tych urzędników. Zygmunt III zdecydował się jednak rozszerzyć praktykę nominacyjną. W województwie połockim na urząd ten powołał Wasyla Michajłowicza Druckiego Sokolińskiego, który jednak zmarł już na początku 1595 r.⁷² Kolejnej nominacji już nie było, tym samym praktyka zwoływania i przewodniczenia sejmikom połockim przez marszałka nie wykształciła się.

Na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego w pewnym zakresie pasuje typologia zaproponowana przez Adama Lityńskiego (sejmik stanowił jedną instytucję, ale pełnił różne funkcje)⁷³. Warto jednak podkreślić, że co do zasady zwołanie zgromadzeń szlacheckich miało różne podstawy prawne, a w konsekwencji różnił je sposób zwoływania⁷⁴. Współcześni dosyć konsekwentnie rozróżniali różne typy zgromadzeń, a na Litwie w myśl *II Statutu litewskiego* właściwym sejmikiem był jedynie „sejmik przedsejmowy” (inne jego funkcje określano jako zjazdy). Ich formalny status rozpoczął się od zgody wydanej przez hospodara 30 grudnia 1565 r. na powołanie sejmików przedsejmowych⁷⁵. Dopiero powstanie sejmików deputackich (gromniczych) oraz regulacje *III Statutu litewskiego* rozszerzyło termin „sejmik” na analogiczne zgromadzenia zgodnie ze wzorcem koronnym. Dlatego warto zaakcentować

⁷¹ А. Мацук, *Полацкае ваяводства...*, s. 120.

⁷² А. Радаман, *Кіраванне соймакавамі пасяджэннямі ў Вялікім Княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім у другой палове XVI – пачатку XVII ст.*, „Вестці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка” 2002, nr 2 (32), s. 120-132.

⁷³ А. Лытвінскі, *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace Prawnicze” 1969, t. 1, s. 89-105; akceptuje tę koncepcję dla Wielkiego Księstwa Litewskiego: А.В. Закржевский, *Sejmiki...*, s. 23-24.

⁷⁴ Przykładowo: R. Kołodziej, *Uwagi na temat funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środku w czasach panowania Władysława IV*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2018, t. 73, z. 2, s. 31-48; А.В. Закржевский, *Sejmiki...*, s. 24-26. Sejmik przedsejmowy zwoływany był uniwersałem króla lub interrexa; deputackie działały na mocy przepisów prawa o stałych porach (na Litwie – 2 II); relacyjne na podstawie deklaracji sejmowej (czasem uniwersałów). Sejmiki elekcyjne mógł zwołać król lub wojewoda, w Wielkim Księstwie Litewskim był to niemal zawsze ten drugi (stąd waga wykresu nr 1 w ocenie wagi znaczenia wojewodów). Sejmiki gospodarskie organizowane były przy okazji innych zgromadzeń szlacheckich i dopiero Sejm Niemy (1717) dawał umocowaną w prawie podstawę. W okresie bezkrólewia sejmiki konwokacyjne zwoływał interrex, predelekcyjne – zjazd konwokacyjny, a koronacyjne – zjazd elekcyjny. W końcu zjazdu (sejmiki) nadzwyczajne powoływał senator lub wysoki urzędnik powiatu. Dodatkowo należy pamiętać, że często zwoływano w II poł. XVII i w XVIII stuleciu sejmik z limity.

⁷⁵ А. Рахуба, *Великое Княжество Литовское...*, s. 47-48, 72-73.

głos Jarosława Stolickiego, że „sejmik mógł wypełniać różne funkcje, ale zawsze zaczynał od tej sprawy, dla której współcześni zjeżdżali się”⁷⁶. Natomiast przez pryzmat województwa połockiego i szerzej Wielkiego Księstwa Litewskiego wszystkie rodzaje (funkcje) sejmików, a także okazowania (zgromadzenia szlacheckie sprawdzające gotowość bojową szlachty) miały wspólną właściwość terytorialną⁷⁷.

Dlatego władne jest wskazanie rodzajów sejmików połockich, które podobnie jak na całej Litwie możemy określić jako⁷⁸: przedsejmowe, przedkonwokacyjne (mowa oczywiście o konwokacjach litewskich), relacyjne, gromniczne (deputackie), elekcyjne, gospodarcze⁷⁹, pospolitego ruszenia⁸⁰. Odrebną kwalifikacja dotyczy sejmików z limity, które wyróżniały się formą zwołania, ale nie miały wspólnego celu, gdyż realizowały one inne sprawy, niż wynikało to ze zgromadzeń pierwotnych. Z uwagi na fakt, że szlachta połocka była położona peryferyjnie, co do zasady nie udawała się na pole elekcyjne *viritem*, lecz wysyłała swoich przedstawicieli. Dlatego istotną rolę miały także sejmiki przedelekcyjne, które nabierały charakteru sejmików przedsejmowych (wyłaniając przedstawicieli województwa na tym zgromadzeniu)⁸¹. Oczywiście powyższe wyliczenia nie wyczerpują zagadnienia, Połocczanie gromadzili się na zjazdach, które formalnie nie były sejmikami lub ich identyfikacja jest niejednoznaczna,

⁷⁶ J. Stolicki, *O monografii sejmiku w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 182.

⁷⁷ *Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 1: 1611–1626, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010, s. 148.

⁷⁸ Zob. A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwa*, Warszawa 2013, s. 95–103.

⁷⁹ Zob. bardzo rzeczowy artykuł dotyczących sejmików gospodarczych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, które po 1717 r. miały się odbywać następnego dnia po sejmiku deputackim: M. Jusupowicz, *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików gospodarskich po reformach sejmu niemego*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, t. 127, z. 4, s. 855–881.

⁸⁰ Zdefiniowanie zjazdów szlacheckich i warunków, w których nabierają one cech sejmików podczas okazowania i pospolitego ruszenia wymaga dyskusji. Ostatnio akcentując różnorodność istniejących nazw Leszek Wierzbicki proponuje nazwać je „sejmikami ekspedycyjnymi”. To krok w dobrym kierunku. Pamiętać jednak należy, aby rozgraniczyć sejmiki „pospolitego ruszenia” od kół wojskowych (działających w obrębie pospolitego ruszenia) i sedycji, czyli nielegalnych zgromadzeń. Mogą również mieć miejsce, w których konkretny sejmik przypadał na czas pospolitego ruszenia. L. Wierzbicki, *Sejmiki ekspedycyjne. Zgromadzenia szlacheckie w czasie wypraw pospolitego ruszenia (na przykładzie 1672 roku)*, „Wieki Stare i Nowe” 2019, t. 14, s. 88–97; K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013, s. 367–379, 574–577.

⁸¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), ф. 1734, оп. 1, nr 54, к. 820–825v; *Instrukcja PP. Posłom Województwa Połockiego na Sejm Elekcyjny 1764 roku*, „Rubon” 1847, t. 8, s. 7–21; H. Wisner, *Litwa wobec elekcji Władysława Wazy*, „Rocznik Białostocki” 1991, 17, s. 32–33; В. Галубовіч, *Інструкцыя полацкай шляхты на элекцыйны сойм 1632 г.*, [w:] *Тэзісы V Міжнароднай канферэнцыі „Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі”*, уклад. Г.М. Раманава, Полацк 2007, s. 14–16. Zagadnienie to wymaga pogłębionych badań.

dlatego też często używa się wobec nich określeniem zgromadzenia (sejmiki) nadzwyczajne. Nazwa ta dobrze oddaje ich specyfikę, która z reguły dotyczy sytuacji wyjątkowych, np. podczas wojny domowej na przełomie XVII i XVIII w. oraz podczas Wielkiej Wojny Północnej⁸². Niewątpliwie zarówno ordynaryjna jak i ekstraordynaryjne zgromadzenia szlacheckie powinny się znaleźć w wydawnictwie poświęconym aktom sejmikowym. Ostatnio zwraca się uwagę na rolę roczków sądu grodzkiego lub ziemskiego, podczas której zbierała się w większej liczbie szlachta. Szczególnie uroczysty charakter miały podczas obejmowania urzędów, podczas których składano przysięgę. Niewątpliwie problem ten jest wart większej uwagi.

Aby ukazać z jak wielką liczbą sejmików mieliśmy do czynienia, przeanalizowałem najstabilniejszy wiek XVII (1601–1700). Biorąc pod uwagę liczbę sejmów – 86 i 5 zjazdów elekcyjnych – powinna być analogiczna liczba sejmików przedsejmowych i przedelekcyjnych. Nie mam obecnie wiedzy, ile sejmików połockich zostało rozerwanych lub z innych przyczyn nie udało się przeprowadzić wyboru posłów⁸³. Co do zasady po sejmach – niezależnie od sytuacji, czy udanych, czy też zakończonych porażką – powinny być zorganizowane sejmiki relacyjne. Czasem jednak władca ustala, że relacja z sejmu zostanie złożona na innym bliskim czasowo sejmiku lub łączył go np. z sejmikiem przekonwokacyjnym⁸⁴. Dlatego bez dokładnych badań analitycznych bardzo trudno przyjąć konkretną liczbę (powinna być ona nieco mniejsza niż sejmików przedsejmowych). Na podstawie spisu deputatów wiadomo, że udaną akcją wyboru sędziów do Trybunału Litewskiego przeprowadzono w 90 przypadkach⁸⁵. Natomiast potwierdzone elekcje poświadczają, że było 45 udanych sejmików elekcyjnych⁸⁶. Do tego należałoby dodać 11 sejmików przedkonwokacyjnych. Gdyby tylko uwzględnić te pięć rodzajów sejmików, to w ciągu XVII w. zorganizowano 237 zgromadzeń (zapewne niewielka ich część odbywała się dzień po dniu lub

⁸² Przykład opisanych zjazdów w Dolach podczas pospolitego ruszenia w Dolcach (1702). А.У. Мачук, *Полацкія соймкі ў 1697–1704 гг.*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міжвысціплінарных даследаванняў: зб. арт. V міжнар. навук. канф., Полацк, 15-16 крас. 2021 г.*, ред. А.І. Корсак, В.У. Чараўко, У.Я. Аўсейчыка, Наваполацк 2021, s. 219-225.

⁸³ Z uwagi na odległość do Warszawy (rzadziej innych ośrodków) na sejm, brak posłów z województwa połockiego podczas obrad nie musi oznaczać braku lub nieudanego przeprowadzenia obrad sejmiku przedsejmowego.

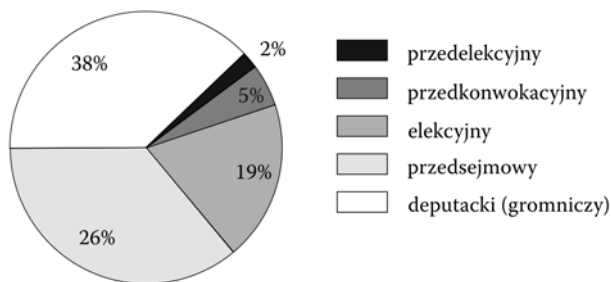
⁸⁴ K. Łopatecki, *Konwokacja litewska 1615 roku. Z badań nad procedurą przyjmowania uchwał konwokacyjnych*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019, 13, 1, s. 493-522. Robert Kołodziej (*Uwagi...*, s. 40) akcentuje (dla sytuacji w Wielkopolsce), że sejmiki relacyjne nie pojawiają się, kiedy sejmy rozchodziły się bez podjęcia konstytucji. Zmiana nastąpiła w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego (podstawą zwołania sejmików były decyzje posejmowych rad senatu). Co więcej niekiedy nie zwoływano sejmików i po sejmach zakończonych sukcesem, choć może lepiej skwitować, że brak śladów takowych w księgach grodzkich.

⁸⁵ *Deputaci*, t. 1, passim; *Deputaci*, t. 2, passim.

⁸⁶ *Urzędnicy*, t. 5, passim.

nawet tego samego dnia⁸⁷), a uwzględniając sejmiki relacyjne zapewne ich liczba wynosiła ponad trzysta. Oznacza to, że biorąc w tych pięciu funkcjach (rodzajach) sejmików szlachta powinna uczestniczyć w obradach co pięć miesięcy, a uwzględniając zjazdy posejmowe należałoby ten czas skrócić do czterech miesięcy. Niewątpliwie przyszła edycja źródełowa pozwoli wskazać jak często odbywały się inne rodzaje (funkcje) sejmików oraz częściowo przynajmniej zweryfikować ilość skutecznie zakończonych sejmików przedsejmowych.

Sejmiki połockie w XVII wieku

Wykres 2. Sondażowa ocena częstotliwości wstępujących rodzajów (funkcji) sejmików województwa połockiego zbierających się w XVII stuleciu

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 2 wskazuje, że co do zasady pojęcie sejmiku utożsamiano z cyklicznie zwoływanymi sejmikami deputackimi oraz równie częstymi sejmikami przedsejmowymi oraz zapewne relacyjnymi. Gdyby uwzględnić sejmiki relacyjne na poziomie 90% sejmików przedsejmowych, te trzy zgromadzenia szlacheckie odpowiadałyby za około 80% wszystkich. Rzadszym zgromadzeniem był sejmik elekcyjny, gdyż sejmik deputacki zwoływany był dwa razy częściej. Specyficzne dla Litwy sejmiki przedkonwokacyjne jak i przeddelekcyjne były bardzo rzadkie. Zapewne inne rodzaje sejmików nie wpłynęłyby w sposób istotny na ocenę procentowej częstotliwości sejmików, z wyjątkiem sejmików z limity, które jednak nie posiadają jednoznacznej klasyfikacji i nominalnie przecież są przedłużeniem obrad zgromadzenia, na którym zastosowano ten wybieg proceduralny.

⁸⁷ Szerzej o takiej praktyce: J. Stolicki, *Elekcje na urzędy ziemskie (sejmiki elekcyjne) w województwach ukraińskich w czasie wygnania*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, t. 129, nr 1, s. 5-34.

Założenia i problemy edycji akt sejmikowych

Niewątpliwie edycja akt sejmikowych województwa połockiego ukaże jedynie niewielką część aktywności sejmikowej⁸⁸. Jest to wynik przede wszystkim szczupłości zachowanego materiału archiwalnego. Podstawową bazą źródłową są księgi grodzkie, w których dokonywane były oblaty akt sejmikowych. Niestety, w odniesieniu do Połoczczyzny ta dokumentacja została mocno przetrzebiona, co wynika z trudnych losów jeszcze w epoce wczesnonowożytnej (zob. mapa nr 2). Duży zbiór ksiąg znajduje się w Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск) w zespole 1734, gdzie przechowywanych jest 105 ksiąg grodzkich z lat (1649) 1660–1795⁸⁹. Uzupełnieniem w stosunku do XVIII w. będzie kwerenda w księgach grodzkich uszackich oraz lepeleskich⁹⁰. Dodatkowo dotychczasowe doświadczenie członków zespołu wskazuje, że nie pozbawiona podstaw jest kwerenda w księgach ziemskich⁹¹. Pozostały, ogromny zasób materiałów jest zatem rozproszony po różnych bibliotekach i archiwach znajdujących się w różnych krajach.

Księgi grodzkie województwa połockiego miały być przechowywane w soborze Sofii (pw. Mądrości Bożej), który był położony na terenie zamku wysokiego. Spłonął on w 1607 r. i w konsekwencji na sejmie, jeszcze w tym roku uchwalono konstytucję, aby zapewnić odbudowę świątyni, którą będzie można wykorzystać na przechowywanie ksiąg grodzkich i ziemskich. Nie wiadomo jednak, czy wcześniej cerkiew również służyła jako archiwum, wydaje się to jednak prawdopodobne. Jej odbudowa zakończyła się w 1618 r. staraniem arcybiskupa Jozefata Kuncewicza unickiego arcybiskupa połockiego⁹². Prawdziwe spustoszenie dokonało się w momencie przejścia Połocka przez Moskwę w latach 1654–1667. Zdekompletowany materiał archiwalny wskazuje z pewnością, że starsze księgi uległy zniszczeniu podczas okupacji moskiewskiej z połowy XVII w.

Kolejny raz świątynia została zniszczona w 1710 r. przez wybuch prochów znajdujących się w podziemiach świątyni. Destrukcji uległa wówczas narożna ściana i jedna z kaplic, nadwerzęły się fundamenty, sklepienia i filary. Przebudowa obiektu miała miejsce w latach 30. i 40. XVIII w., a ukończono ją w 1750 r.

⁸⁸ Jak ocenił Wital Gałubowicz z czasów panowania Wazów z instrukcji sejmików przedsejmowych zachowało się około 10% instrukcji.

⁸⁹ W opisie 2 przechowywanych kolejnych 16 ksiąg z okresu po I rozbiorze do 1795 r.

⁹⁰ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), f. 1721; w zespole przechowywanych jest 16 ksiąg lepeleskich.

⁹¹ Takowe znajdują się w zespole: Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), f. 1778, op. 1. Obejmują one co do zasady lata 1668–1795 (rozbiory nie przerwały prac sądu), wcześniejszy okres jest zachowany szczątkowo, choć nieco lepiej dotyczy lat 1623, 1652.

⁹² *Volumina Constitutionum*, t. 2, vol. 2, s. 362; S. Alexandrowicz, *Nowe źródło ikonograficzne do obłężenia Połocka w 1579 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1971, t. 19, z. 1, s. 15–29.

Wiadomo jednak, że 21 lipca 1738 r. woźny (Nikodem Gumowski) wraz z dwoma świadkami szlacheckiego pochodzenia (Jakubem Zalewskim i Tomaszem Iwanowskim) rewidowali zarówno tę jak i drugą – drewnianą świątynię bazylianów – które położone były na terenie zamku wysokiego. Dokonano tego na wniosek wiceregenta kancelarii grodzkiej Konstantego Samuiły (Samuiłowicza). Okazało się, że po śmierci regenta kancelarii grodzkiej – Aleksego Józefa Spirydonowicza – archiwalia w 1737 r. zostały zabezpieczone w soborze. Księgi ułożono w dwóch skrzyniach (małej i dużej) oraz w beczce (według źródła „kuble”) i każdą opieczętowano czterema pieczęciami. Podczas rewizji ustalono, że u małej skrzyni zostały zerwane wszystkie pieczęcie, a u dużej ostała się tylko jedna (ta zresztą została zniszczona nieco później: przed 4 sierpnia). Dlatego wszystkie zostały przeniesione do nowych lokacji. Jedna ze skrzyń trafiła do skarbcza znajdującego się po prawej stronie od ołtarza w Cerkwi św. Sofii. Było to nowo wyremontowane pomieszczenie. Drugą skrzynię i beczkę ułożono w drewnianej cerkwi prowadzonej przez bazylianów. Przeniesienie wynikało z obawy przed zniszczeniem lub kradzieżą ksiąg, gdyż Sobór św. Sofii miał dziurę w murze, a w ciągu dnia nie były zamykane drzwi do świątyni (lub pomieszczenia, gdzie dotychczas one się przechowywały). Zniszczenie pieczęci utożsamiano albo „z czynem nieprzyjaźni, czyli też kto z nieostrożności podczas zgromadzenia w cerkwi ludzi”⁹³. Niewątpliwie sposób przechowywania ksiąg grodzkich w niedostatecznie chronionym budynku stanowił powód – jeżeli nie strat w jednostkach, to przynajmniej – znacznego pogorszenia ich stanu zachowania. Niewątpliwie jednak dostrzec można u wiceregenta kancelarii głęboki etos archiwisty, który starał się zachować zasób w nienaruszonym stanie.

Chronologię edycji źródłowej umieszczamy w luźno zakreślonych stuleciach. Z reguły dotychczasowe wydawnictwa za datę skrajną podawały 1572 r. Jak sygnalizowałem, na terenie Połoczczyzny ślady działalności sejmikowej (sejmu regionalnego) widoczne są od początku XVI w. Co prawda, najstarsza pełna znana instrukcja połocka wydana posłom na sejm pochodzi dopiero ze stycznia 1598 r.⁹⁴, ale aktywność zgromadzeń szlacheckich znana jest ze znacznie wcześniejszego okresu. Możemy ją odtworzyć przy pomocy źródeł, które wska-

93 Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск), ф. 1823, оп. 1, nr 23, k. 19-20v. Ostatnio (23.09.2022) dokument ten został w zeskanowanej formie umieszczony na stronie archiwum. Zob. <https://www.facebook.com/NHA B1551>.

94 Biblioteka ks. Czartoryskich w Krakowie, rkps. 2234, s. 237-243 (nr 51); В. Галубовіч, *Полацкая шляхта...*, s. 92-104; L. Jarminiński, *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992, s. 212-213; T. Kempa, *Wobec kontrreformacji: protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007, s. 142-143.

zują o ich działalności albo stanowią ich świadectwo⁹⁵. Naszym celem będzie ukazanie działalności sejmu połockiego sprzed reformy administracyjnej. Zna na jest instrukcja sejmu małego połockiego z 1559 r. wysłana na sejm litewski⁹⁶, a już po upadku Połocka w 1566 r. odbywał się sejmik połocki, na który został wysłany poseł wielkiego księcia Baltazar Łukomski. Sądzymy, że dalsza kwerenda pozwoli znacznie uzupełnić wiedzę o funkcjonowaniu sejmiku i sejmu w XVI stuleciu. Natomiast II rozbiór zakończył istnienie sejmiku województwa połockiego, ale nie zgromadzeń szlacheckich, które nadal pod rosyjskim zaborem z powodzeniem istniały⁹⁷. Być może w przyszłości warto byłoby przygotować XIX-wieczne edycje akt sejmików szlacheckich lub przynajmniej ich chronologię z terenów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Oprócz dokumentów *stricte* związanych z funkcjonowaniem sejmików połockich (lauda, instrukcje, uniwersały i legacje oraz listy królewskie, hetmańskie, senatorskie, skwitowania, asekuracje, protestacje, diariusze sejmikowe, wywody szlachectwa), edycja będzie zawierała też materiały uzupełniające, takie jak np. wzmianki w korespondencji prywatnej, wyimki z pamiętników i diariuszy. Szczególną uwagę skupimy na informacjach wygłaszanych przez posłów połockich na sejmikach prowincjonalnych w Słonimiu oraz na sejmach walnych. Pozwoli to przynajmniej częściowo odtworzyć treść brakujących instrukcji sejmików przedsejmowych⁹⁸. Wydaje się, że edycja połockich akt sejmikowych, w znacznie większym stopniu będzie posiłkować się źródłami pośrednio informującymi o działalności sejmiku niż w sposób bezpośrednio stanowiącym dowód postanowień połockich zgromadzeń szlacheckich.

Rezultatem projektu będzie edycja akt sejmikowych w formie książkowej (zapewne dwutomowej). Zdajemy sobie sprawę, że pięcioletni termin przygotowania, a następnie proces wydania całości drukiem nie jest satysfakcjonujący. Dlatego już w połowie projektu udostępnimy opracowane dokumenty, które będziemy w pliku stosownie uzupełniać. Dzięki temu badacze uzyskają przynajmniej częściowo możliwość korzystania z trudno dostępnych, w szczególności w obecnej sytuacji geopolitycznej, materiałów związanych z sejmikiem połockim.

95 Przykładowo: *List do szlachty ziemi Połockoje na imienia ich do pety hodow*, Wilno 7 V 1580, [w:] *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjarjusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586*, wyd. I. Polkowski, Kraków 1887, s. 185–187.

96 *Русская историческая библиотека*, t. 30: *Литовская метрика*. Отделы первый-второй, ч. 3: *Книги публичных дел*, т. 1, Юрьев 1914, s. 286–290.

97 T. Bairašauskaite, *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, „Przegląd Historyczny” 1998, t. 89, z. 1, s. 125–129.

98 Przykładowo, dzięki wotowaniu posłów połockich na sejmiku prowincjonalnym 30 stycznia 1597 r. znamy głównych osiem punktów podjętych na poprzedzającym go sejmiku w Połocku. Biblioteka Narodowa, 3085/III, k. 73; *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2: *Okresy panowania królów elekcyjnych XVI–XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009, nr 28, s. 131.

* * *

Podsumowując, sejmik województwa połockiego jawi się jako peryferyjny obszar, nieodgrywający większego znaczenia ani w kontekście funkcjonowania sejmów, ani Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (wykres 1). Jednakże uzewnętrznia on specyfikę wschodnich województw, ciągle zagrożonych przez ekspansję moskiewską. W najbliższym horyzoncie czasowym brak planów na edycję sejmików znajdujących się w województwie mściśławskim, witebskim, smoleńskim lub mińskim, dlatego edycja ta wydaje się szczególnie pożądana (zob. mapa 1). Cechą charakterystyczną Połoczczyzny są jej często zmieniające się granice oraz długie okresy okupacji. Dlatego też jej geografia sejmikowa jest wyjątkowa, gdyż stolica sejmiku ulegała nadzwyczaj częstej zmianie. Oficjalnie było aż dziewięć stolic sejmikowych (Lepel – 1579 – Połock – 1659 – Kobryń – 1661 – Miadziol – 1667 – Połock – 1772 – Nowy Lepel – 1775 – Uszacje – 1791 – Czaśniki – 1792 – Uszacje – 1793; zob. mapa 2). Nawet we względnie stabilnym okresie 1579–1772 potop moskiewski z lat 1654–1667 oraz Wielka Wojna Północna (1705–1710) w znacznym stopniu uniemożliwiły sejmikowi zbieranie się w Połocku. Województwo połockie jawi się więc jako poligon, na którym można obserwować dostosowywanie się szlachty do nadzwyczajnych sytuacji, w których sejmiki miały charakter egzulancki lub półegzulancki. W konsekwencji zachowany korpus źródłowy jest w fatalnym stanie, a główny zespół obejmujący księgi grodzkie połockie liczą zaledwie 105 jednostek. Wiadomo, że co do zasady księgi przechowywane były na zamku górnym w Połocku, we właściwych pomieszczeniach znajdujących się w Cerkwi św. Sofii. Doraźnie były one jednak wynoszone do innych budynków na terenie miasta.

Sondażowa próba oceny występowania połockich sejmików wykonana dla XVII w. wskazuje, że powinno być ich ponad trzysta i to bez uwzględnienia sejmików zwoływanych z limity. Aktywność szlachecka na tych terenach jest duża – co oczywiście wynika z obrad sejmików deputackich, przedsejmowych i relacyjnych oraz stosunkowo częstych elekcyjnych. Litewską specyfiką były sejmiki przedkonwokacyjne oraz przedelekcyjne. Cechą charakterystyczną życia sejmikowego były elekcje wojewody połockiego, udział arcybiskupa połockiego w obradach oraz egalitarny charakter sejmiku, który co do zasady nie był w takim stopniu zdominowany przez magnaterię, jak na innych obszarach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. II, *Okresy panowań królów elekcyjnych XVI-XVII wiek*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2009.
- Dekanat połocki w świetle opisów parafii z 1784 roku*, oprac. B. Gawrylczyk, Białystok 2005 (praca magisterska napisana pod kierunkiem Józefa Maroszka), <http://pbc.biaman.pl/Content/13819/PDF/t.%204.%20dekanat%20Po%20C5%82ock%201784%20B.%20Gawrylczyk.pdf>, (07.08.2022).
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696*. Spis, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794*. Spis, red. A. Rachuba, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczewki, Warszawa 2004.
- Dzieje Ziemi Kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, t. 2-5, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1888.
- Instrukcja PP. Posłom Województwa Połockiego na Sejm Elekcyjny 1764 roku*, „Rubon” 1847, t. 8.
- Księga magistratu miasta Połocka z 1676 roku*, oprac. M. Makarau, D. Liseichykau, A. Latushkin, red. T. Kempa, Toruń 2020.
- Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887.
- Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, Vilnius 2015.
- Radziwiłł B., *Autobiografia*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa 1979.
- Metryka litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo połockie 1667 i 1690 r.*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2018.
- Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjarjusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586*, wyd. I. Polkowski, Kraków 1887.
- Unia lubelska 1569: pieczęcie i herby*, oprac. S. Górzyński, przy współudziale H. Wajsa, J. Król-Próby, R. Jankowskiego, Warszawa 2019.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003.
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie, XIV–XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, przy współpracy W. Hałubowicza, P.P. Romaniuka, Warszawa 2018.
- Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 1: *1550–1585*, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005.
- Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 2: *1587–1609*, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008.
- Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 1: *1611–1626*, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2010.
- Volumina Constitutionum*, t. 3, vol. 2: *1627–1640*, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karabowicz, Warszawa 2013.

Volumina Constitutionum, t. 4, vol. 1: 1641–1658, wyd. S. Grodziski, M. Kwiecień, K. Fokt, Warszawa 2015.

Volumina Legum, t. 4, 6, 8, 9, Petersburg 1859–1860.

Акты, относящиеся к истории Западной России, t. 3: 1544–1587 гг., Спб. 1848 // *Акты, относящиеся к истории Западной России*, t. 3: 1544–1587 гг., Спб. 1848.

Анішчанка Я.К., *Збор твораў у 6 т.*, t. 5: *Абывацелі правінцыі: Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правінцыя)*. Зб. дакум., Выд. Я.К. Анішчанка, Мінск 2009 // *Aniščanka Ā.K., Zbor tvoraŭ ŭ 6 t., t. 5: Abyvaceľi pravincy: Instrukcyi šľáheckih sejmikaj belaruskih zemľaj VKL (Litoŭskaĭ pravincyĭ)*. *Zb. dakum.*, Vyd. Ā.K. Aniščanka, Minsk 2009.

Русская историческая библиотека, t. 30: *Литовская метрика*. Отделы первый-второй, Ч. 3: *Книги публичных дел. т. 1. Юрьев 1914* // *Russkaĭ istoričeskaĭ biblioteka*, t. 30: *Litovskaĭ metrika. Otdely pervyj-vtoroj, Č. 3: Knigi publicnyh del. t. 1. Ūr'ev 1914*.

Opracowania

Alexandrowicz S., *Nowe źródło ikonograficzne do oblężenia Połocka w 1579 r.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1971, t. 19, z. 1.

Bairauskaite T., *Sejmiki litewskie w pierwszej ćwierci XIX wieku: prawo i zwyczaj*, „Przełęcz Historyczny” 1998, t. 89, z. 1.

Boroń P., *Słowiańskie wiece plemienne*, Katowice 1999.

Bortnik I., *Kultura polityczna szlachty województwa połockiego na przełomie XVI–XVII wieku w świetle instrukcji sejmikowych*, „Studia Interkulturowe” 2016, t. 9.

Dymek B., *Posłowie mazowieccy na sejmie grodzieńskim 1793 roku*, „Rocznik Mazowiecki” 2013, t. 25.

Filipczak W., *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.

Franczak G., *Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego z 1580 roku: transkrypcja i przekład*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1.

Franczak G., *Polotia recepta. Mapa Księstwa Połockiego – teksty i preteksty sporu o władzę*, „Terminus” 2021, t. 23, z. 2, s. 97–133.

Franz M., *Porozumienie cara Fiodora Aleksandrowicza z królem polskim Janem III Sobieskim o pokoju na 15 lat z 1678 roku–dokument petersburski*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2014, t. 6, z. 2.

Jarmiński L., *Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku*, Warszawa 1992.

Jaworski R., *Litewscy posłowie ziemscy na sejmie walnym warszawskim 1570 r.*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2020, t. 21, z. 1.

Jurgaitis R., *Gdzie odbywały się obrady sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795?*, „Przełęcz Nauk Historycznych” 2017, t. 16, z. 2.

Jurkevičius A., *The nomination procedure of the officials of the city of Polotsk in 1498–1563*, „Zapiski Historyczne” 2017, t. 82, z. 4.

Jusupović M., *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, Warszawa 2019.

- Jusupović M., *Funkcjonowanie kowieńskich sejmików gospodarskich po reformach sejmu niemego*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, t. 127, z. 4.
- Kempa T., *Prawosławie i unia we wschodnich województwach WKL w końcu XVII w.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2004, z. 22.
- Kempa T., *Wobec kontrreformacji: protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007.
- Kołodziej R., *Uwagi na temat funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie w czasach panowania Władysława IV*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2018, t. 73, z. 2.
- Kossarzecki K., *Działania wojenne nad Dźwiną w latach 1662–1667*, [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. K. Łopatecki, Zabrze 2011.
- Kutrzeba S., *Postulaty wydawnicze z zakresu historii prawa polskiego*, „Nauka polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój” 1918, 1.
- Kutrzeba S., *Przedmowa*, [do:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.
- Kwiatkowska-Jeznach E., *Sejmiki lutowe 1792 r. w relacjach „Gazety Narodowej i Obcej” i „Gazety Warszawskiej”*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Historica” 2014, t. 92.
- Lityński A., *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Prace Prawnicze” 1969, t. 1.
- Łatyszonek O., *Od Rusinów Białych do Białorusinów*, Białystok 2006.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość–teraźniejszość–przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2.
- Łopatecki K., *Konwokacja litewska 1615 roku. Z badań nad procedurą przyjmowania uchwał konwokacyjnych*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2019, 13, 1.
- Łopatecki K., *Ocena wiarygodności źródeł kartograficznych prezentujących oblężenie Połocka z 1579 roku*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 4.
- Łopatecki K., *Okoliczności powstania i przydatność wojskowa mapy Descriptio Ducatus Polocensis Stanisława Pachołowieckiego (1580)*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1.
- Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013.
- Makarevich V., *Od idei do praktyki. Polityka przesiedleń wobec drobnej szlachty w guberniach białorusko-litewskich i ukraińskich Cesarstwa Rosyjskiego w końcu XVIII – pierwszej połowie XIX wieku*, [w:] *Tożsamość – pamięć historyczna – idee. Przemiany narodowościowe i społeczne na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku*, red. D. Michaluk, Warszawa 2016.
- Michalski J., *Sejmiki poselskie 1788 r. (cz. II). Przebieg sejmików*, „Przegląd Historyczny” 1960, t. 51, z. 2.
- Niedźwiedz J., *Atlas Księstwa Połockiego Stanisława Pachołowieckiego (1580): propaganda, genologia i tworzenie wiedzy geograficznej*, „Terminus” 2017, t. 19, z. 1.

- Polechow S., *Przywileje dzielnicowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stan i perspektywy badań*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 66, z. 2.
- Rachuba A., *Edycje akt sejmikowych z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2022, t. 21.
- Rachuba A., *Miejsca obrad sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569-1794*, [w:] *Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях*, рэд. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2008 // Rachuba A., *Miejsca obrad sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569–1794*, [w:] *Parla-mentcкіâ struktury ўлады ў сістэме dzâržaunaga kiravannâ Vâlikaga knâstwa Litoŭskaga i Reçy Paspalıtaj u XV–XVIII stagoddzâh*, ред. S.F. Sokal, A.M. Anuškevič, Minsk 2008..
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002.
- Saviščevas E., *Początki parlamentaryzmu na Żmudzi w XVI wieku*, „Studia Historyczne” 2016, t. 59, z. 2.
- Stolicki J., *Elekcje na urzędy ziemskie (sejmiki elekcyjne) w województwach ukraińskich w czasie wygnania*, „Kwartalnik Historyczny” 2022, 129, 1.
- Stolicki J., *O monografii sejmiku w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013.
- Szwaciński T., *Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 2006, t. 113.
- Wereda D., *Kult Jozafata Kuncewicza w XVIII wieku*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 2009, t. 54.
- Wićko D., *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Zapiski Historyczne” 2014, nr 79.
- Wierzbicki L., *Edycje akt sejmikowych ziem i województw prowincji małopolskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2022, t. 21, z. 1.
- Wierzbicki L., *Sejmiki ekspedycyjne. Zgromadzenia szlacheckie w czasie wypraw pospolitego ruszenia (na przykładzie 1672 roku)*, „Wieki Stare i Nowe” 2019, t. 14.
- Wisner H., *Litwa wobec elekcji Władysława Wazy*, „Rocznik Białostocki” 1991, nr 17.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w.*, Warszawa 2000.
- Zakrzewski A.B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI-XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwa*, Warszawa 2013.
- Zwierzkowski M., *Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2022, t. 21, z. 1.
- Бабятынскі К., *Полацк і Полацкая зямля ў час вайны Рэчы Паспалітай з Масквой ў 1654–1655 гг.*, „Commentarii Polocenses historici” 2006, t. 3 // Babâtyński K., *Polack i Polackaâ zâmlâ ũ čas vajny Rëçy Paspalıtaj z Maskvoj ũ 1654–1655 gg.*, „Commentarii Polocenses historici” 2006, t. 3.

- Бортнік І., *Сацыяльна-палітычныя каштоўнасці і нормы паводзін шляхты Полацкага ваяводства ў канцы XVI–пачатку XVII стст. паводле соймавак інструкцый*, [w:] *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы VI Міжнар. навук. канф. (1-3 лістапада 2012 г.): у 2 ч., ч. 1*, Полацк 2013 // Bortnik I., *Sacyâl'na-palityčnyâ kaštoŭnasci i normy pavodzin šlâhty Polackaga vaâvodstva ŭ kancy XV – pačatku XVII stst. pavo-dle sojmikavyh instrukcyj*, [w:] *Gistoryâ i arhealogiâ Polacka i Polackaj zâmlî: matèryâly VI Mižnar. navuk. kanf. (1-3 listapada 2012 g.): u 2 č., Č. 1*, Polack 2013.
- Варонін В., *Палітычны лад Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст., „Беларускі Гістарычны Агляд” 1998, т. 5, з. 1* // Varonin V., *Palityčny lad Polackaga vaâvodstva ŭ peršaj palove XVI st.*, „Belaruski Gistaryčny Aglâd” 1998, t. 5, z. 1.
- Варонін В., *Полаччына і палачане ў нацыянальна-культурным і рэлігійным жыцці Вялікага Княства Літоўскага ў першай палове XVI ст.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2002, t. 17 // Varonin V., *Poláččyna i palačane ūnacyânal'na-kul'turnym i religijnym žyccî Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga ū peršaj palove XVI st.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2002, t. 17.
- Галубовіч В., *Miscellanea historica polocensia*, Гродна 2014 // *Miscellanea historica polocensia*, Grodna 2014.
- Галубовіч В., *Беларуска-расійскае памежжа як фактар грамадска-палітычнага жыцця полацкай шляхты ў адлюстраванні соймавак дакументацыі канца XVI – першай паловы XVII стагоддзя*, [w:] *Дыяспара. Культуралогія. Гісторыя: матэрыялы IV Міжнар. кангрэса беларусістаў „Беларуская культура ў кантэксце культур еўрапейскіх краін” (Мінск, 6-9 чэрв. 2005 г.)*, рэд. А. Мальдзіса, А. Смаленчука, Мінск 2006 // Galubovič V., *Belaruska-rasijskae pamežža âk faktar gramadska-palityčnaga žyccâ polackaj šlâhty ū adlûstravannî sojmikavaj dakumentacyî kanca XVI – peršaj palovy XVII sta-goddzâ*, [w:] *Dyâspara. Kul'turalogiâ. Gistoryâ: matèryâly IV Mižnar. kangrèsa belarusistaiŭ „Belaruskaâ kul'tura ū kantèksce kul'tur eŭrapejskih kraîn” (Minsk, 6-9 čèrv. 2005 g.)*, rèd. A. Mal'dzisa, A. Smalencŭka, Minsk 2006.
- Галубовіч В., *Інструкцыя полацкай шляхты на элекцыйны сойм 1632 г.*, [w:] *Тэзісы V Міжнароднай канферэнцыі „Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі”*. Уклад. Г.М. Раманава, Полацк 2007 // Galubovič V., *Înstrukcyâ polackaj šlâhty na êlekcyjny sojm 1632 g.*, [w:] *Tèzisy V Mižnarodnaj kanferèncyî „Gistoryâ i arhealogiâ Polacka i Polackaj zâmlî”*. Uklad. G.M. Ramanava, Polack 2007.
- Галубовіч В., *Канфесійная праблематыка на соймаках Полацкага ваяводства ў канцы XVI – сярэдзіне XVII ст.*, [w:] *Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт. У 2 ч., Ч. 1*, рэдкал.: С.В. Марозава [і інш.], Гродна 2009 // Galubovič V., *Kanfesiinaâ prablematyka na sojmikah Polackaga vaâvodstva ū kancy XVI – sârèdzine XVII st.*, [w:] *Hrysciânstva ū gistaryčnym lèse belaruskaga naroda: zb. navuk. art. U 2 č., Č. 1*, rèdkal.: S.V. Marozava [i inš.], Grodna 2009.

- Галубовіч В., *Паслы ад Полацкага ваяводства ВКЛ на соймах Рэчы Паспалітай у 1588–1668 гг.*, „Герольд-Litherland” 2011, т. 8, s. 37-40 // Galubovič V., *Paslyad Polackaga vaâvodstva VKL na sojmah Rëcy Paspalitaj u 1588–1668 gg.*, „Gerol’d-Litherland” 2011, т. 8, s. 37-40.
- Галубовіч В., *Пасольская інструкцыя ад шляхты полацкага ваяводства на сойм 1640 г.*, [w:] *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Матэрыялы IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі*, Полацк 2003 // Galubovič V., *Pasol’skaâ instrukcyâ ad šlâhty polackaga vaâvodstva na sojm 1640 g.*, [w:] *Gistoryâ i arheologiâ Polacka i Polackaj zâmlî. Matèryâly IV mižnarodnaj navukovaj kanferèncyi*, Polack 2003.
- Галубовіч В., *Полацкая шляхта і дынастыя Вазаў*, Мінск 2016 // Galubovič V., *Polackaâ šlâhta i dynastyâ Vazaj*, Minsk 2016.
- Галубовіч В., *Полацкія ваяводы ў XVII ст.*, „Беларускі гістарычны часопіс” 2007, т. 11 // Galubovič V., *Polackiâ vaâvody ŭ XVII st.*, „Belaruskî gîstaryčny časopîs” 2007, т. 11.
- Галубовіч В., Радаман А., *Інструкцыя полацкай шляхты на сойм 1609 г.*, „Commentarii Polocenses Historici” 2006, т. 3 // Galubovič V., Radaman A., *Înstrukcyâ polackaj šlâhty na sojm 1609 g.*, „Sommentarii Polocenses Historici” 2006, т. 3.
- Галубовіч В., *Спроба семантычнага аналізу паняццяў: ВКЛ – Рэч Паспалітая–Айчына – народ (на матэрыялах соймакавай дакументацыі полацкай шляхты першай паловы XVII ст.)*, „Герольд-Litherland” 2006, т. 17 // Galubovič V., *Sproba semantučnaga analizupanaccâj: VKL – Rëč Paspalitaâ – Aŭčyna – narod (pa matèryâlah sojmikavaj dakumentacyi polackaj šlâhty peršaj palovy XVII st.)*, „Герольд-Litherland” 2006, т. 17.
- Галубовіч В., *У. Каралеўскія паслы на соймікі Полацкага ваяводства: часы Жыгімонта і Уладзіслава Вазаў*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: электрон. зб. навук. арт. IV міжнар. навук. канф. да 50-годдзя Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта*, Полацк, 19-20 крас. 2018 г., пад агульн. рэд. А.І. Корсак, Наваполацк 2018 // Galubovič V.U., *Karaleŭskiâ pasly na Sojmiki Polackaga vaâvodstva: časy Žygimonta i Uladzislava Vazaj*, [w:] *Belaruskae Padzvînne: vopyt, metodyka i vyniki palâvyh i miždyscyplinarnyh dasledavannâj: elektron. zb. navuk. art. IV mižnar. navuk. kanf. da 50-goddzâ Polackaga dzâržainnaga ŭniversitèta*, Polack, 19-20 kras. 2018 g., pad agul’n. rëd. A.Ī. Korsak, Navapolack 2018.
- Любавский М., *Литовско-русский сейм: опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешней жизнью государства*, Москва 1900 // Lûbavskij M., *Litovsko-russkij sejm: opyt po istorii učreždeniâ v svâzi svnutrennim stroem i vnešnej žizn’û gosudarstva*, Moskva 1900.
- Макараў М., *Месцікі ўлады Полацка (1580–1772 гг.): арганізацыя, персанальны склад*, Смаленск 2014 // Makaraŭ M., *Mesckiâ ŭlady Polacka (1580–1772 gg.)*: *arganizacyâ, persanal’ny sklad*, Smalensk 2014.

- Макараў М.Д., *Ад пасада да магдэбургіі: прававое становішча насельніцтва местаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII стст.*, Мінск 2008 // Макараў М.Д., *Ad pasada da magdëburgii: pravavoe stanovišča naseľn'icтва mestaў Belaruskaga Padzvinnâ ŭ XIV – peršaj palove XVII stst.*, Мінск 2008.
- Мацук А., *Род Буйніцкіх в Палацкам ваяводстве ў панаванне Аўгуста III*, [w:] *Беларускае Падзвінне і вопыт, методіка і вынікі палевых і міждысцыплінарных даследванняў (до 20-годдзя археалагічных і этнаграфічных экспедыцый ПДУ), 17-18 красавіка 2014*, ч. 2, ред. Д. Дук, Ч. Лобач, С. Швыкоўскай, Наваполацк 2014 // Macuk A., *Rod Bujnickih v Polackam vaâvodstve ŭ panavanne Aŭgusta III*, [w:] *Belaruskae Padzvinne i vopyt, metodika i vyniki palevyh i miždyscyplinarnyh dasledyvannâŭ (do 20-goddzâ arhealagičnyh i ètnagrafičnyh èkspedicyj PDU), 17-18 krasavika 2014*, Častka 2, ped. D. Duk, Č. Lobač i S. Švykoŭskij, Navapolack 2014.
- Мацук А., *Полацкае ваяводства ў XVIII ст.: ваявода, шляхецкая эліта, соймкі*, Мінск 2014 // Macuk A., *Polackae vaâvodstva ŭ XVIII st.: vaâvoda, šlahieckaa èlita, sojmiki*, Minsk 2014.
- Мацук А.У., *Полацкія соймкі ў 1697–1704 гг.*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: зб. арт. V міжнар. навук. канф., Полацк, 15-16 крас. 2021 г.*, рэд. А.І. Корсак, В.У. Чараўко, У.Я. Аўсейчыка, Наваполацк 2021 // Macuk A.U., *Polackiâ sojmiki ŭ 1697–1704 gg.*, [w:] *Belaruskae Padzvinne: vopyt, metodyka i vyniki palâvyh i miždyscyplinarnyh dasledavannâŭ: zb. art. V mižnar. navuk. kanf., Polack, 15-16 kras. 2021 g.*, ред. А.І. Korsak, V.U. Čaraŭko, U.Â. Aŭsejčyka, Navapolack 2021.
- Падалінскі У., *Праблематыка мясцовага самакіравання ў раішэннях вальнага сойма Рэчы Паспалітай (1569–1605 гг.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2015, t. 44 // Padalinski U., *Prablematyka mâscovaga samakiravannâ ŭ rašënnâh val'naga sojma Rëčy Paspalıtaj (1569–1605 gg.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2015, t. 44.
- Падалінскі У., *Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года*, Мінск 2017 // Padalinski U., *Pradstaŭnictva Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga na Lûblinskim sojme 1569 goda*, Minsk 2017.
- Падалінскі У., *Соймавае прадстаўніцтва Полацкага ваяводства ў канцы XVI ст. Спраба аналізу*, [w:] *Полацкі музейны штогоднік: (зборнік навуковых артыкулаў за 2010 г.)*, уклад. Т.А. Джумантаева, А.У. Шумовіч, Т.Р. Смірнова, Полацк 2011 // Padalinski U., *Sojmavae pradstaŭnictva Polackaga vaâvodstva ŭ kancy XVI st. Sproba analizu*, [w:] *Polacki muzejny štogođnik: (zbornik navukovyh artykulaŭ za 2010 g.)*, uklad. T.A. Džumantava, A.U. Šumovič, T.R. Smirnova, Polack 2011.
- Падалінскі У., *Уплыў памежнага становішча на палітычную дзейнасць шляхецкіх карпарацый Полацкага і Віцебскага ваяводстваў (1558–1607 гг.)*, [w:] *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: электрон. зб. навук. арт. IV міжнар. навук. канф. да 50-годдзя Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Полацк*,

- 19-20 крас. 2018 г., пад агул. рэд. А.І. Корсак, Наваполацк 2018 // Padalinski U., *Uplyў pamežnaga stanovišča na palityčnyj dzejnasc' šláheckih karparacyj Polackaga i Vicebskaga vaâvodstvaŭ (1558–1607 gg.)*, [w:] *Belaruskae Padzvinne: vopyt, metodyka i vyniki palâvyh i miždyscyplinaryh dasledavannâŭ: êlektron. zb. navuk. art. IV mižnar. navuk. kanf. da 50-goddzâ Polackaga dzâržajûnaga ŭniversitêta, Polack, 19-20 kras. 2018 g., pad agul. rêd. A.Ī. Korsak, Navapolack 2018.*
- Радаман А., *Арганізацыя і склад полацкага земскага суда ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст.*, „Герольд Litherland” 2011, t. 18 // Radaman A., *Arganizacyâ i sklad polackaga zemskaga suda ŭ drugoj palove XVI – peršaj treci XVII st.*, „Gerol' d Litherland” 2011, t. 18.
- Радаман А., *Кіраванне соймакамі пасяджэннямі ў Вялікім Княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім у другой палове XVI – пачатку XVII ст.*, „Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта ім. Максіма Танка” 2002, nr 2 (32) // Radaman A., *Kiravanne sojmikavami pasâdžennâmi ŭ Vâlikim Knâstve Litoŭskim, Ruskim i Źamojskim u drugoj palove XVI – pačatku XVII st.*, „Vesci Belaruskaga dzâržajûnaga pedagagičnaga universitêta imâ Maksima Tankâ” 2002, nr 2 (32).
- Спірыдонаў М., *Полаччына ў сярэдзіне XVI ст.* „Commentarii Polocenses Historici” 2004, t. 1 // Spirydonau M., *Poláččyna ŭ sârêdzine XVI st.*, „Commentarii Polocenses Historici” 2004, t. 1.
- Якубаў В., *Міжканфесіянальныя канфлікты ў Полацкім ваяводстве (1550–1618 гг.)*, [w:] *Исследования по истории Восточной Европы: науч. сб.*, Вып. 2, Мінск 2009 // Ākubaŭ V., *Mižkanfesiânal'nyâ kanflikty ŭ Polackim vaâvodstve (1550–1618 gg.)*, [w:] *Studia Historica Europae Orientalis: nauč. sb.*, Vyp. 2, Mînsk 2009.
- Янушкевіч А., *Захоп Полацка маскоўскім войскам у 1563 г.*, „Commentarii Polocenses historici” 2005, t. 2 // Ānuškevič A., *Zahop Polacka maskoŭskim vojskam u 1563 g.*, „Commentarii Polocenses historici” 2005, t. 2.

STRESZCZENIE

Specyfika działalności sejmikowej województwa połockiego

Artykuł prezentuje początek projektu polegającego na wydaniu akt sejmikowych województwa połockiego na tle innych analogicznych inicjatyw (mapa 1). Ukazana została koncepcja pracy, przedstawiono wstępne założenia i podstawę źródłową. Aby wyjaśnić trudności związane z planowaną edycją scharakteryzowano w ujęciu ustrojowym Połocczynę w XVI–XVIII stuleciu. Przybliżono terytorium i zaakcentowano jego znaczenie na tle Wielkiego Księstwa Litewskiego. W tym celu zebrano istniejącą wiedzę o tym województwie i zgromadzeniach szlacheckich aby ukazać specyfikę regionu. W szczególności zaprezentowano genezę powstania nowożytnych sejmików na terenie Połocczyny wraz z odnotowaniem istnienia „sejmu małego” sprzed reform z lat 1565–1566. Wskazano jakie konsekwencje wiązały się z działalnością peryferyjnego sejmiku, który obejmował ziemie przez długi czas zagrożone agresją militarną. W końcu ukazano cechy charakterystyczne życia sejmikowego na Połocczynie. Głównym jego rysem był peryferyjność obszaru, a w konsekwencji okręgu sejmikowego. Po pierwsze, wynikało to z małego znaczenia w kontekście funkcjonowania sejmu walnego, czy też Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (wykres 1). Po drugie, był to obszar nieustannie zagrożony konfliktami militarnymi. Uzewnętrznia się to dużą faktyczną zmiennością granic, co przekładało się na wyjątkowo interesującą geograficznie tego okręgu sejmikowego. Oficjalnie możemy wyodrębnić aż dziewięć stolic sejmikowych (Lepel – 1579; Połock – 1659; Kobryń – 1661; Miadzioł – 1667; Połock – 1772; Nowy Lepel – 1775; Uszacz – 1791; Czaśniki – 1792; Uszacz – 1793; zob. mapa 2), poza tym znanych jest przynajmniej sześć innych lokacji. Nawet we względnie stabilnym okresie 1579–1772 były okresy, w którym sejmik nie mógł zbierać się w Połocku (1654–1667 i 1705–1710). Województwo połockie jawi się więc jako poligon, na którym można obserwować dostosowywanie się szlachty do nadzwyczajnych sytuacji, w których miał on charakter egzulancki lub półegzulancki. Sondażowa próba oceny występowania połockich sejmików wykonana dla XVII w. wskazuje, że powinno być ich ponad trzysta i to bez uwzględnienia sejmików zwoływanych z limity. Aktywność szlachecka na tych terenach jest duża – co oczywiście wynika z obrad sejmików deputackich, przedsejmowych i relacyjnych oraz stosunkowo częstych elekcyjnych. Litewską specyfiką były sejmiki przedkonwokacyjne oraz przedelekcyjne. Cechą charakterystyczną życia sejmikowego są elekcje wojewody połockiego, udział arcybiskupa połockiego w obradach oraz egalitarny charakter sejmiku, który co do zasady nie był w takim stopniu zdominowany przez magnaterię jak na innych obszarach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

SUMMARY

Specifics of the Sejmik Activity of the Polotsk Voivodeship

The article presents the beginning of the project to publish the sejmik records of the Polotsk voivodeship against the background of other analogous initiatives (map 1). The conception of the work is shown, the preliminary assumptions and the source basis are presented. In order to clarify the difficulties of the planned edition, the Polotsk region in the 16th-18th centuries was characterised in terms of its government. The territory was approximated and its importance against the background of the Grand Duchy of Lithuania was emphasised. To this end, existing knowledge about the province and the noble assemblies was collected in order to show the specificity of the region. In particular, the origins of the modern sejmiks in the Polotsk region are presented, including the existence of the „small sejm” before the reforms of 1565–1566. The consequences of the peripheral sejmik, which covered lands long threatened by military aggression, are indicated. Finally, the characteristics of sejmik life in the Polotsk region are shown. The main feature of the Polotsk voivodeship was its peripherality. Firstly, this was due to its insignificance in terms of the functioning of the General Sejm or the Lithuanian Tribunal (Chart 1). Secondly, it was an area constantly threatened by military conflicts. This was manifested by a high variability of borders, which translated into an exceptionally interesting geography of this sejm district. Officially, we can distinguish as many as nine sejmik capitals (Lepel – 1579 – Polotsk – 1659 – Kobrin – 1661 – Miadziol – 1667 – Polotsk – 1773 – Novi Lepel – 1775 – Ushach – 1791 – Chasniki – 1792 – Ushach – 1793; see Map 2), besides, at least six other locations are known. Even in the relatively stable period of 1579–1772, there were periods when the assembly could not meet in Polotsk (1654–1667 and 1705–1710). Thus, the Polotsk voivodeship appears as a training ground for observing the adaptation of the nobility to extraordinary situations, in which it had an exculpatory or semi-exculpatory character. A probing attempt to assess the occurrence of Polotsk sejmiks made for the 17th century indicates that there should have been more than three hundred, and this is without taking into account sejmiks convened out of ‘limits’. The activity of the nobility in these areas is high – which is, of course, due to the sejmiks of deputation, pre-sejm and relational sejmiks and the relatively frequent electoral sejmiks. The Lithuanian specifics were the pre-convocation and pre-election sejmiks. Characteristic features of sejmik life are the election of the voivode of Polotsk, the participation of the archbishop of Polotsk in the deliberations, and the egalitarian nature of the sejmik, which as a rule was not as dominated by the magnates as in other areas of the Grand Duchy of Lithuania.